

(Anti)Diskriminacija romske djece u osnovnim školama

Analiza stanja

Autorica:
mr. sci. Lejla Hodžić

Sarajevo, juni 2013.

Izdavač:

Udruženje Kali Sara - Romski informativni centar
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Autorica:

mr. sci. Lejla Hodžić

Urednici:

Sanela Bešić
Dervo Sejdić
Radmila Rangel-Jusović

Lektorica:

Sandra Zlotrg

Dizajn i DTP:

Jasmin Leventić

Štamparija:

Svjetlost d.o.o.

Tiraž:

500 primjeraka

Godina izdavanja:

Juni 2013.

Studija je nastala kao rezultat istraživanja u sklopu projekta "Zajedno za inkluzivno i nediskriminatorno obrazovanje romske djece na Kantonu Sarajevo" a koji se implementira od 01.01.2013. do 31.08.2014. od strane udruženja Kali Sara - Romski informativni centar u partnerstvu sa COI Step by Step i pridruženim partnerima, Federalnim ministarstvom obrazovanja i nauke i Ministarstvom za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, uz finansijsku podršku Delegacije Evropske unije i Fonda otvoreno društvo BiH.

Sadržaj studije je isključiva odgovornost udruženja Kali Sara - Romski informativni centar i ni u kom slučaju ne predstavlja stanovišta Federalnog ministarstva za obrazovanje i nauku, Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, Delegacije Evropske unije i Fondacije otvoreno društvo BiH.

Sažetak	5
1. Uvodna razmatranja	7
2. Dekada inkluzije Roma 2005–2015.	9
3. Administrativno-pravna polazišta za ostvarivanje prava na obrazovanje nacionalnih manjina	13
3.1. Međunarodni dokumenti	13
3.2. Zakonska regulativa u BiH	16
4. Obrazovni sistem u BiH	19
4.1. Reforma obrazovanja	19
4.2. Akcioni plan o obrazovnim potrebama Roma u BiH	21
4.3. Analiza trenutnog stanja u BiH	21
5. Metodologija <i>base line</i> studije	25
6. Teorijska polazišta i definiranje pojmova	29
6.1. Stereotipi i predrasude	29
6.2. Diskriminacija	31
7. Rezultati istraživanja	33
7.1. Stavovi nastavnika prema romskoj djeci	33
7.2. Socijalna distanca neromskih vršnjaka prema romskoj djeci	34
7.3. Socijalna distanca roditelja prema romskoj djeci	36
7.4. Diskriminacija u školama Kantona Sarajevo – iskustva i percepcije direktora, pedagoga i nastavnika	38
7.5. Romi o diskriminaciji u osnovnim školama	42
8. Zaključci i preporuke	45
9. Literatura	49

S

Sažetak

Usvajanjem mnogobrojnih zakona, međunarodnih i državnih, u Bosni i Hercegovini su stvoreni formalnopravni uvjeti za ostvarivanje prava na obrazovanje romske nacionalne manjine. Međutim, neformalni podatak da je obuhvat romske djece osnovnim obrazovanjem 4–6% ukazuje na to da u stvarnosti postoji još niz prepreka koje otežavaju i onemogućavaju uspješnost ovog procesa. To se prvenstveno odnosi na socio-ekonomske prilike, ali i općepreputnu diskriminaciju prema pripadnicima romske populacije.

Ova studija je nastala kao rezultat istraživanja provedenog u osnovnim školama Kantona Sarajevo sa ciljem prikupljanja podataka o prihvaćenosti romske djece i pojavnim oblicima diskriminacije. Istraživanjem su obuhvaćeni direktori/ce, nastavnici/e, pedagozi/ice, učenici/e i roditelji većinske populacije te predstavnici/e Roma.

Ispitujući socijalne stavove dobili smo podatke koji upućuju na to da je socijalna distanca prema romskoj djeci veća u školama u kojima ih uopće nema. S druge strane, u školama koje pohađaju romska djeca prisutna je (najčešće implicitna) diskriminacija. Socijalni kontakt može omogućiti interakciju i suživot unutar kojeg bi se razvijalo razumijevanje, međusobno uvažavanje i poštovanje, ali kada je riječ o uključivanju romske djece u redovne škole to nije pravilo. Naime, uvriježeni stereotipi i predrasude o Romima predstavljaju značajnu barijeru u uspostavljanju inkluzivne klime u školi i uzrokom su diskriminacije. Neki od pojava oblika prikrivene diskriminacije su: izdvajanje romske djece u neformalnom druženju tokom boravka u školi, pravdanje velikog broja izostanaka te prelazak iz nižeg u viši razred bez adekvatnog znanja i razvijenih kompetencija, organizovanje instruktivne nastave isključivo za romske učenike bez obzira na uspjeh u školi i to subotom, verbalna i neverbalna agresija nad romskom djecom, nedeklarisanje Roma o nacionalnoj pripadnosti kako bi izbjegli etiketiranje i brojni drugi.

Dobiveni rezultati ukazuju i na to da je direktna diskriminacija u školama, iako rijetka, ipak prisutna. Očituje se u sporadičnim slučajevima odbijanja upisa romskog djeteta u školu, zahtjevima roditelja većinske populacije da se romsko dijete udalji ili čak ispiše iz škole te nemogućnosti pohađanja nastave na maternjem romskom jeziku.

Nalazi ove studije značajno su ishodište za djelovanje u pravcu promocije interkulturalizma i prevazilaženja postojećih stereotipa i predrasuda kako bi se kreiralo sigurno školsko okruženje u kojem se ističu sličnosti a ne međusobne razlike.

1

1. Uvodna razmatranja

Romi su najbrojnija nacionalna manjina u Bosni i Hercegovini, ali istovremena i skupina koja podliježe svim rizicima **socijalne isključenosti**. To se ogleda u nemogućnosti ostvarivanja prava u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, očuvanja zdravlja i stambenog zbrinjavanja. Socijalna isključenost označava kidanje veza između pojedinca/grupe i društva. Međutim, za romsku populaciju je specifično što stoljećima nisu smatrani niti tretirani dijelom određenog društva te stoga društvene veze nikada nisu bile ni uspostavljene. S jedne strane, radi se o lošem socio-ekonomskom položaju, nezaposlenosti, neobrazovanosti, siromaštvu i drugim oblicima materijalne deprivacije. Osim toga, Romi su izloženi i segregaciji, **diskriminaciji** na svim područjima društvenog djelovanja. Diskriminacija je najčešće uvjetovana stereotipima i predrasudama koje se nerijetko vežu za pripadnike ove populacije.

Obrazovanje je proces koji omogućava prevazilaženje socijalne isključenosti. Stoga je veoma značajno u školama kreirati inkluzivnu klimu kojom se prihvataju različitosti i koja promovira multikulturalnost kao prednost bh. društva. Interkulturalizam nije moguće razviti ukoliko postoje negativni stavovi među pripadnicima većinskih naroda i nacionalnih manjina, koji utiču na osporavanje i uskraćivanje osnovnih ljudskih prava.

U prvom dijelu studije naveli smo **pravna polazišta** koja čine osnov za ostvarivanje prava nacionalnih manjina, sa fokusom na Rome, nakon čega slijede rezultati empirijskog dijela istraživanja. U osnovnim školama Kantona Sarajevo istražili smo **prihvaćenost** romske djece od strane većinske populacije, i to nastavnika i nastavnica, roditelja i vršnjaka. Također smo propitali iskustva i percepcije direktor(ic)a, pedagog(ic)a i nastavnika/ca o **diskriminaciji** romske djece u školi, ali i iskustva samih Roma.

2

2. Dekada inkluzije Roma 2005–2015.

Dekada inkluzije Roma je međunarodna inicijativa koja okuplja vlade, međuvladine i nevladine organizacije, kao i romsko civilno društvo, sa ciljem poboljšanja socioekonomskog statusa Roma i njihove socijalne inkluzije. Inkluzija se općenito definira kao *uključivanje*.¹ To nije teorija niti koncept, već pokret usmjeren ka uklanjanju predrasuda, a kojim se istovremeno želi razvijati osjećaj društvene zajednice za toleranciju i razvoj pozitivnih stavova ljudi prema osobama koje su “drugačije” (Slatina, 2003:75). Inkluzijom se svakom pojedincu omogućava aktivno učešće u svim sferama društva u kojem živi.

Ideja o pokretanju inicijative javila se nakon prve konferencije o Romima, održane na visokom nivou u junu 2003. godine u Budimpešti, pod nazivom *Romi u Evropi koja se širi: Izazovi za budućnost*. Na konferenciji su razmatrana sva značajna pitanja o položaju Roma jugoistočne Evrope. Organizatori konferencije su bili Svjetska banka i Fond otvoreno društvo, a podržali su je i Evropska komisija, UNDP, Razvojna banka Vijeća Evrope te vlade Finske i Švedske.

Domaćin ove konferencije je bila Vlada Mađarske, a skupu su prisustvovali predstavnici vlada zemalja sa značajnijim brojem pripadnika romske nacionalne manjine (Bugarska, Hrvatska, Republika Češka, Mađarska, Makedonija, Rumunija, Slovačka, Srbija i Crna Gora). Nažalost, u radu konferencije nisu učestvovali predstavnici vlasti Bosne i Hercegovine, zbog čega je prisutni dio delegacije predstavnika nevladinog sektora Bosne i Hercegovine imao status promatrača.

Premijeri osam zemalja inicijatora potpisali su Deklaraciju o Dekadi uključivanja Roma 2005–2015, u Sofiji 2. februara 2005. godine, obavezujući se da će pružiti podršku za punu participaciju i uključivanje romskih zajednica u ostvarivanju svih zacrtanih ciljeva. Prioritetna područja Dekade usmjerena su na rješavanje položaja Roma u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, zdravstva i stanovanja (stambeno zbrinjavanje). Osim navedenih prioriteta, svaka od vlada zemalja potpisnica obavezala se uzeti u obzir i druga važna pitanja, kao što su siromaštvo, diskriminacija i rodna ravnopravnost.

Dekada² je međunarodna inicijativa koja povezuje vladine, međuvladine i nevladine organizacije, kao i romske organizacije civilnog društva kako bi se:

- Pokrenule inicijative za jačanje uključivanja Roma, a ovo pitanje postavilo visoko na listu prioriteta politika na regionalnom i evropskom nivou;
- Sticala nova znanja i razmjenjivala iskustva;
- Osiguralo uključivanje Roma u kreiranje svih politika koje se tiču njihovog života;
- Koristilo međunarodno iskustvo i ekspertize radi osiguranja napretka u rješavanju složenijih problema;
- Podigla svijest u javnosti o položaju Roma kroz aktivnu komunikaciju.

¹ Inkluzija je uključivanje, sadržavanje, obuhvaćanje, podrazumijevanje, uračunavanje. (Klaić, 1987:591; Vujaklija, 1980:345).

² Vidjeti više na: www.romadecade.org.

Deklaracija Dekade inkluzije Roma 2005–2015.

(Tekst obaveze koju su preuzele vlade članice Dekade)

Na temeljima konferencije “Romi u Evropi koja se širi: Izazovi za budućnost”, održane 2003. godine, obavezujemo se da će naše vlade raditi na uklanjanju diskriminacije i prevazilaženju neprihvatljivih razlika između Roma i ostatka društva, a kako je utvrđeno u našim akcionim planovima djelovanja Dekade.

Proglasavamo period od 2005. do 2015. godine Dekadom socijalnog uključivanja Roma i obavezujemo se da ćemo osigurati puno učešće i uključivanje nacionalnih romskih zajednica u dostizanju ciljeva Dekade.

Obavezujemo se da ćemo učestvovati u ostvarenju ciljeva i na potvrđivanju ostvarenog napretka mjerenjem postignuća i razmatranjem iskustava u provedbi planova djelovanja Dekade.

Pozivamo i druge države da se pridruže našim naporima.

Sofija, Bugarska, 2. februara 2005.

Bosna i Hercegovina se, također, pridružila zemljama jugoistočne i centralne Evrope, okupljenim u “Dekadi inkluzije Roma 2005–2015”, u želji da unaprijedi položaj romske populacije. Pristupna deklaracija potpisana je 4. septembra 2008. godine u Beogradu, u okviru 14. sjednice Međunarodnog upravnog odbora, a potpisao ju je tadašnji predsjedavajući Vijeća ministara BiH, Nikola Špirić.

Borba protiv siromaštva, isključivanja i diskriminacije Roma, oko koje su se okupile članice Dekade jeste plemenit cilj, jer Romi zaslužuju šansu. Previše i predugo su trpjeli. Nećemo pogriješiti ako kažemo da su Romi uvijek mnogo manje primali od zajednice nego što su joj doprinosili, posebno uzimajući u obzir umjetnost, muziku i druge oblasti ljudskog stvaralaštva, rekao je Špirić.³ On je naglasio da je BiH opredijeljena da osigura prava svim nacionalnim manjinama u skladu sa najvišim međunarodnim standardima, te kako su pripadnici romske nacionalne manjine najmnogobrojniji i najugroženiji u BiH, naglasio je da je Vijeće ministara pitanje Roma istaklo kao prioritet.

³ Preuzeto sa: www.bhric.ba

Deklaracija Dekade naglašava ključnu ulogu Roma u njenom nastanku i realiziranju pod parolom: *“Ništa o nama bez nas”: participacija Roma će unaprijediti ili srušiti Dekadu.*⁴ Tako su predstavnici romskih udruženja i organizacija civilnog društva uključeni u svaku fazu Dekade. Predstavnici i predstavnice Roma učestvovali su u oblikovanju i definiranju vizije, te identifikovanju prioriteta i definiranju ciljeva Dekade. Uloga romskih organizacija i predstavnika/ca je značajna i u aktivnostima praćenja⁵ i evaluacije ostvarivanja ciljeva Dekade.

Ciljevi i program Dekade svoje utemeljenje nalaze i u drugim, relevantnim međunarodnim dokumentima – Milenijskoj deklaraciji Ujedinjenih naroda i Politici socijalnog uključivanja Evropske unije.

⁴ Prevod sa engleskog: *“Nothing about us, without us”: Roma participation will make or break the Decade*

⁵ Udruženje Kali Sara – Romski informativni centar prati implementaciju akcionog plana za Rome u BiH. Prvi izvještaj je objavljen 2011. godine – Decade Watch za BiH. Izvještaj možete naći na: www.bh.ric.ba.

3

3. Administrativno-pravna polazišta za ostvarivanje prava na obrazovanje nacionalnih manjina

Jedan od strateških prioriteta Bosne i Hercegovine jeste pristupanje Evropskoj uniji, što je potvrđeno i usvajanjem Strategije o integraciji BiH u EU (2006) te potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (2008), a potom i mnogobrojnih dokumenata kojima se osiguravaju osnovna ljudska prava i slobode.

Pravo na obrazovanje jedno je do temeljnih ljudskih prava. Ono se smatra ključnim pravom koje osposobljava pojedinca da napreduje i uživa druga ljudska prava.⁶ Smatra se da se ljudska bića obrazovanjem osposobljavaju za vlastiti napredak, razvijajući i dostižući viši nivo socijalnog digniteta u svom odnosu s drugim ljudima. Zbog toga je zaštićeno većinom međunarodnih normi o ljudskim pravima, kao i političkim ustavima i zakonima različitih zemalja.

3.1. Međunarodni dokumenti

Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima proglasili su 10. decembra 1948. godine Ujedinjeni narodi.⁷ Od posebnog značaja za obrazovanje jeste član 26. koji ukazuje na potrebu individualiziranog odgoja i obrazovanja u školama, odnosno prilagođenost školovanja mogućnostima i sposobnostima djece. Osim toga, važno je naglasiti dio koji se odnosi na poštovanje različitosti među djecom te međusobnu toleranciju i prijateljstvo bez obzira na vjersku, nacionalnu, rasnu ili drugu pripadnost: *Školovanje treba da bude usmjereno punom razvoju ljudske ličnosti i učvršćenju poštovanja čovjekovih prava i osnovnih sloboda. Ono treba da pomaže razumijevanje, trpeljivost i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i vjerskim grupacijama(...)*

Milenijska deklaracija (2000) definiše osam konkretnih ciljeva koji predstavljaju ljudske potrebe i osnovna prava koja bi moralo imati i uživati svako ljudsko biće. Milenijski razvojni ciljevi bi se trebali postići na globalnom nivou do 2015. godine. Posebno ističemo sljedeće ciljeve: uklanjanje siromaštva i gladi; dostizanje sveobuhvatnosti osnovnog obrazovanja; unapređenje jednakopravnosti spolova i podrška ženama; reduciranje smrtnosti djece. U navedene ciljeve utkana su ekonomska, socijalna, civilna i politička prava i kao takva integrirana u podršku razvoju orijentiranom ka ljudima i prevenciji konflikta te smanjenju siromaštva i socijalne isključenosti. Da bi se razmatrala socijalna isključenost u okviru pojedine države, svakako je potrebno razumjeti kontekst i analizirati specifične karakteristike te zemlje. Ovdje prvenstveno mislimo na socijalne, historijske, kulturne vrijednosti, te nivo razvijenosti i učinkovitosti sistema socijalne zaštite, postojanje formalnih i neformalnih ustanova i institucija, stepen razvijenosti solidarnosti u zajednici, kao i nivo društvenog kapitala.

⁶ Ne umanjujući značaj ostalih međunarodnih dokumenata koji tretiraju pravo na obrazovanje, odlučili smo se za navedene s obzirom da poseban značaj daju pravu na obrazovanje nacionalnih manjina u odnosu na druge.

⁷ Ujedinjeni narodi ili UN je međunarodna organizacija za održavanje mira i sigurnosti u svijetu, razvijanje dobrosusjedskih odnosa, ekonomske saradnje, širenje tolerancije i promicanje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda čovjeka.

Promoviranje elemenata međusobnog razumijevanja i tolerancije, te obrazovanja u tom pravcu dalje nalazimo u **Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima** (1966). Navodi se da obrazovanje treba da ima za cilj puni razvoj ljudske ličnosti i dostojanstva, poštovanje prava čovjeka i osnovnih sloboda, te omogućavanje svakoj osobi da učestvuje u slobodnom društvu, i potiče razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo između svih naroda i svih rasnih, etničkih ili vjerskih grupa.⁸

U **Konvenciji o pravima djeteta** iz 1989. godine, pored već navedenih sadržaja iz drugih dokumenata, navodi se i (...) *suzbijanje neznanja i nepismenosti diljem svijeta te olakšanja pristupa naučnim i tehničkim spoznajama i savremenim metodama podučavanja. U vezi s tim, posebna pažnja posvetit će se potrebama zemalja u razvoju.* Ovaj stav posebno je važan za zemlje u kojima je pripadnicima romske populacije onemogućen pristup obrazovanju a time i podizanje nivoa obrazovanosti Roma.

Svjetska deklaracija o odgoju i obrazovanju za sve, donesena u Jomtienu (Tajland) 1990. godine, naglašava potrebu i obavezu stvaranja uvjeta da sve osobe – djeca, mladi i odrasli – mogu zadovoljiti temeljne potrebe za učenjem, jer se njihovim zadovoljavanjem osnažuju pojedinci u svakom društvu i podstiču da preuzimaju obaveze poštivanja i izgradnje zajedničkog kulturnog, duhovnog i jezičkog nasljeđa, te zaštitu ljudskih prava (član 1.). U članu 3. ukazuje se na potrebu poduzimanja mjera u pravcu smanjenja razlika kako bi kvalitetno osnovno obrazovanje bilo dostupno svima: *Potrebno se aktivno zalagati za ukidanje razlika u obrazovanju. Grupe kojima je uskraćen odgoj i obrazovanje (siromašni, djeca koja žive na ulici i djeca koja rade; seosko stanovništvo i stanovništvo udaljenih krajeva; putnici i radnici migranti; starosjedilački narodi; etničke, rasne i jezičke manjine; izbjeglice, prognanici i narodi pod okupacijom) ne smiju biti izloženi diskriminaciji u korištenju mogućnosti učenja.*

Obrazovanje za sve, bez obzira na individualne razlike, nalazi se u osnovi još jednog vrlo važnog dokumenta: **Izjava iz Salamanke i Okvirni plan akcija**. Ovaj dokument je potpisan u junu 1994. godine na UNESCO-ovoj Svjetskoj konferenciji o posebnim obrazovnim potrebama. Najvažnije tačke Izjave su:

- 1) Svako dijete ima osnovno pravo na obrazovanje i mora mu se pružiti prilika da postigne i održava prihvatljiv nivo učenja;
- 2) Svako dijete ima jedinstvene karakteristike, interese, sposobnosti i potrebe za učenjem;
- 3) Obrazovni sistemi bi trebali biti planirani i obrazovni programi implementirani tako da vode računa o širokoj raznolikosti ovih karakteristika i potreba;
- 4) Oni sa posebnim obrazovnim potrebama moraju imati pristup redovnim školama koje bi im bile prilagođene putem odgovarajućih pedagoških nastojanja kojima bi se moglo zadovoljiti te potrebe;
- 5) Redovne škole sa ovakvom inkluzivnom orijentacijom su najefikasniji načini suzbijanja diskriminatorskih stavova, kreiranja otvorenih zajednica, izgradnje inkluzivnog društva i ostvarivanja obrazovanja za sve; štaviše, one obezbjeđuju efikasnije obrazovanje za većinu djece i unapređuju efikasnost i isplativost cjelokupnog obrazovnog sistema (UNESCO, 1994).

U **Dakaru** je 2000. godine održan **Svjetski obrazovni forum** koji predstavlja drugu globalnu procjenu međunarodnog napretka ka ciljevima postavljenim u Jomtienu.⁹ Navodimo neke od principa na kojima se temelje Nacrt globalnog sporazuma i plan djelovanja:

⁸ Član 13. dostupan na: www.un.com

⁹ Prva procjena je iznesena u Ammanu, Jordan, 1996. godine.

- 1) svi moraju imati jednak pristup kvalitetnom, formalnom i neformalnom osnovnom obrazovanju u skladu s univerzalnim pravom čovjeka na obrazovanje;
- 2) stvoriti povoljne uvjete za učenje u kojima će se zadovoljavati potrebe djeteta u skladu s njegovim mogućnostima;
- 3) saradnja s društvenom zajednicom i jačanje njene uloge u izradi, realizaciji i nadgledanju programa osnovnog obrazovanja.

Jedini zakonski obavezujući dokument na međunarodnom nivou isključivo usmjeren na prava manjinskih grupa jeste **Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina Vijeća Evrope**.¹⁰ Okvirna konvencija promovira punu i efektivnu jednakopravnost nacionalnih manjina, i stvaranje uvjeta za očuvanje i razvoj kulture i očuvanje vlastitog identiteta. Principi i programski ciljevi na kojima je utemeljena Konvencija služe kao smjernice državama u aktivnostima i politikama koje vode ostvarivanju prava nacionalnih manjina. S obzirom na obavezujući karakter ovog dokumenta, smatramo neophodnim izdvojiti one članove koji se bave pitanjem obrazovanja:

- Član 5. – unapređenje i razvijanje kulture pripadnika nacionalnih manjina, očuvanje identiteta, uključujući jezik i odsustvo asimilacije;
- Član 6. – podsticanje duha tolerancije i međukulturnog dijaloga, uzajamno poštovanje, razumjevanje i saradnja;
- Član 7. i 8.– sloboda udruživanja, izražavanja i vjera;
- Član 12. – poznavanje manjinskih i većinskih kultura, historije, jezika, religija; osposobljavanje nastavnika i njihov profesionalni razvoj, te jednakopravan pristup obrazovanju;
- Član 13. – sloboda osnivanja privatnih škola;
- Član 14. – jezik i obrazovanje.

Obaveze zemalja potpisnica već spomenutih ugovora, koje se odnose na pravo na obrazovanje, mogu se tabelarno prikazati i kao četiri "A": availability (dostupnost), accessibility (pristupačnost), acceptability (prihvatljivost), adaptability (prilagodljivost), na sljedeći način:"

Availability	Osnovno obrazovanje mora biti obavezno i besplatno za sve. Države moraju obezbijediti adekvatan broj funkcionalnih odgojno-obrazovnih institucija i programa.
Accessibility	Obrazovanje mora biti pristupačno svima, naročito ugroženim grupama, kako pravno tako i u stvarnosti, bez diskriminacije.
Acceptability	Oblik i sadržaj obrazovanja, uključujući kurikulum i metode poučavanja, moraju biti prihvatljive (relevantne, kulturološki adekvatne i kvalitetne).
Adaptability	Obrazovanje se mora prilagoditi potrebama učenika s obzirom na njihove socijalne i kulturne različitosti. Ne smiju se poduzimati mjere koje bi onemogućile djecu da se uključe i okoriste obrazovanjem.

¹⁰ Za potpisivanje je otvorena 1. februara 1995. godine. BiH ju je ratifikovala 24. februara 2000. godine, a na snagu je stupila 1. juna 2000. godine.

¹¹ UN Komisija za ljudska prava, Preliminarni izvještaj specijalne izvjestiteljice o pravu na obrazovanje, Katarine Tomaševski, prihvaćen u skladu s rezolucijom Komisije za ljudska prava 1998/33, E/CN.4/1999/4913, januar 1999.

Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno za svu djecu. Dostupnost osnovnog obrazovanja ogleda se u obavezi država da osiguraju prilagođavanje obrazovnog sistema svakom djetetu, uključujući pripadnike nacionalnih manjina. Pristupačnost obrazovanja podrazumijeva promociju jednakosti u ostvarivanju prava na obrazovanje, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Obrazovanje je vrlo često od ključnog značaja za ostvarivanje prava iz drugih oblasti, kao naprimjer prava na zapošljavanje. Stoga obrazovanje treba obuhvatiti sadržaje koji će biti u skladu s osnovnim načelima ljudskih prava. Kurikulum, oblici i metode rada, kao i sadržaji obrazovanja, moraju biti prihvatljivi i podsticati uvažavanje kulturne, nacionalne, jezičke i dr. različitosti. Osnovno obrazovanje je od velikog značaja za individualni razvoj djeteta. Zbog toga je prilagodljivost obrazovnog sistema obrazovnim potrebama i pravima sve djece krucijalna za njihovo sveukupno djelovanje u široj društvenoj zajednici.

3.2. Zakonska regulativa u BiH

Zakonska regulativa u BiH zasniva se na Ustavu. U članu 2. Ustava istaknuto je osiguranje prava svim državljanima podjednako: *Uživanje prava i sloboda predviđenih ovim članom ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu i ovom Ustavu, osigurano je za sve osobe u Bosni i Hercegovini, bez diskriminacija po bilo kojoj osnovi kao što su spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, vezivanje za neku nacionalnu manjinu, imovinu, rođenje ili drugi status.*

BiH je potpisnica sljedećih međunarodnih dokumenata koji osiguravaju pravo na obrazovanje nacionalnih manjina:¹²

- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
- Konvencija o pravima djeteta
- Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije
- Protokol 1 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina Vijeća Evrope.¹³

Nakon potpisivanja navedenih međunarodnih ugovora, koji tretiraju zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda, uslijedile su i izrade nacionalnih dokumenata kojima se štite prava nacionalnih manjina. Najznačajniji ovakav dokument jeste **Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina** (2003). Ovaj zakon definira pripadnike nacionalnih manjina kao građane Bosne i Hercegovine koji nisu pripadnici nekog od tri konstitutivna naroda, ali koji imaju isto etničko porijeklo, istu ili sličnu tradiciju, običaje, jezik, kulturu i duhovnost (član 3.). Zakonom je obuhvaćeno 17 nacionalnih manjina koji žive na području Bosne i Hercegovine, uključujući najmnogobrojniju, romsku nacionalnu manjinu. Zakonom je predviđeno da pripadnici nacionalnih manjina mogu izučavati jezik, književnost, historiju i kulturu na vlastitom jeziku (član 14.), dok su vlasti obavezne da obezbijede edukaciju na jeziku nacionalnih

¹² Bosna i Hercegovina je postala članica Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencije o pravima djeteta i Međunarodne konvencije o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije sukcesijom iz SFRJ i to 1. septembra 1993. godine.

¹³ Bosna i Hercegovina je postala članicom/potpisnicom Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina VE 12. jula 2002. godine.

manjina ukoliko one čine najmanje jednu trećinu školske populacije. Ukoliko čine barem petinu, pripadnici nacionalne manjine imaju pravo na organizaciju dodatne nastave o jeziku i kulturi te manjine. Vlasti su, također, obavezne da obezbijede finansijska sredstva za obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina, uključujući obrazovanje na jeziku manjine i štampanje odgovarajućih udžbenika (član 14.). Međutim, Zakon nije u potpunosti jasan kada je u pitanju finansiranje, odnosno nije definirano ko je nadležan za troškove s obzirom na kompleksnu strukturu obrazovne vlasti (Federacija BiH, kantoni, Republika Srpska i Brčko distrikt).

Strategija BiH za rješavanje problema Roma, iz 2005, koja se temelji na međunarodnopravnim dokumentima i instrumentima o zaštiti ljudskih prava te lokalnom zakonodavstvu i drugim dokumentima, planovima i propisima, pretpostavlja usvajanje 15 posebnih programa iz različitih oblasti života koji će uticati na poboljšanje ukupnog socijalnog položaja romske populacije u BiH.

Te oblasti su: obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje, zdravstvena zaštita, socijalna zaštita, upis u matične knjige rođenih i obezbjeđivanje drugih ličnih identifikacionih dokumenata, opis stanovništva, učestvovanje u vlasti i partnerstvo sa organima vlasti, organiziranje i umrežavanje romskih i drugih nevladinih organizacija koje se bave Romima, informiranje, razvijanje vlastitog kulturnog identiteta putem njegovanja i promoviranja tradicije, običaja, vjere, učenja romskog jezika, historije, umjetnosti i kulture i formiranje romskih duhovnih i kulturnih institucija i asocijacija, saradnja i razmjena iskustava sa romskim i ostalim nevladinim organizacijama iz susjednih i drugih zemalja i međunarodnim organizacijama, demografsko-populaciona politika, porodični odnosi, ravnopravnost spolova, prava djece, te nediskriminacija Roma i jačanje svijesti o neophodnosti inkluzije Roma u sve socijalne procese u BiH.

Kao što se može uočiti, oblasti su međusobno isprepletene i međuovisne. One, također, implicitno ukazuju na postojanje diskriminacije prema Romima i nemogućnosti ostvarivanja osnovnih ljudskih prava. Kako bi se aktivnosti i mjere unutar navedenih oblasti uspješno realizirale i artikulirale, one moraju biti u potpunosti usklađene, sinhronizovane i sistematične. Krajnji cilj Strategije je upravo smanjenje, te u krajnjoj instanci i eliminiranje, diskriminacije i socijalne distance prema romskoj populaciji. Planirane aktivnosti unutar Strategije predstavljaju značajne smjernice i pretpostavke za potpuno uključivanje Roma u društvene, političke, ekonomske, kulturne i druge sfere društva u kojem žive.

Zakonom o zabrani diskriminacije (2008) osigurava se zaštita, promoviranje ljudskih prava i sloboda, stvaraju uvjeti za ostvarivanje jednakih prava i mogućnosti i uređuje sistem zaštite od diskriminacije po osnovu rase, etničke pripadnosti, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovnog stanja... ili nekom drugom osnovu (član 1.).

4

4. Obrazovni sistem u BiH

Odgajno-obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini uvjetovan je kompleksnom državnom strukturom, pa je u Republici Srpskoj centraliziran a u Federaciji BiH decentraliziran. Sistem se sastoji iz četiri nivoa: predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje. Od toga je obavezno pohađanje 150 sati formalnog predškolskog odgoja i obrazovanja u godini pred polazak u školu; osnovna škola i prva dva razreda srednje škole. Kako je osnovnoškolsko obrazovanje obavezno, obuhvat djece organiziranim odgojno-obrazovnim radom je u ovom razdoblju najveći, iako još uvijek daleko od zadovoljavajućeg. Zbog toga, ali i zbog potrebe za osavremenjivanjem odgojno-obrazovnog rada u školama, kontinuirano se djeluje i nastoji unijeti promjene i unaprijediti školstvo u BiH.

4.1. Reforma obrazovanja

Obrazovna reforma u BiH proizašla je iz potrebe da se ciljevi i zadaci odgoja i obrazovanja usklade sa savremenim zahtjevima razvoja društva, u šta spadaju: poštivanje temeljnih ljudskih prava i demokratije, unapređenje i modernizacija obrazovnih sistema i nastavnih planova i programa te povezivanje obrazovanja s tržištem rada i ekonomskim razvojem.

Reforma je započela **Strategijom**¹⁴ kojom je dato pet obećanja kojima su precizirane aktivnosti koje se moraju poduzeti u predškolskom, osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju. U Obećanju 1 navodi se: *Radit ćemo kako bismo osigurali da sva djeca imaju mogućnost kvalitetnog obrazovanja u integriranim multikulturalnim školama na svim stepenima, oslobođeni političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije, gdje se poštuju prava sve djece. Ovo ćemo postići na sljedeći način: (...) Osigurati ćemo da sva djeca, pripadnici nacionalnih manjina, (posebno djeca Romi) budu na odgovarajući način uključena u sistem obrazovanja širom zemlje. (...)*

Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju (2003) osiguran je neophodan okvir, struktura i mehanizmi za značajnije promjene i usvajanje međunarodno usklađenih standarda i normi u obrazovanju. U članu 3. (I) dati su opći ciljevi obrazovanja, koji proizlaze iz *općeprihvaćenih, univerzalnih vrijednosti demokratskog društva, te vlastitih vrijednosnih sistema zasnovanih na specifičnostima nacionalne, historijske, kulturne i vjerske tradicije naroda i nacionalnih manjina koje žive u Bosni i Hercegovini:*

- a) omogućavanje pristupa znanju kao osnovi za razumijevanje sebe, drugoga i svijeta u kojem se živi;
- b) osiguravanje optimalnog razvoja za svaku osobu, uključujući i one s posebnim potrebama, u skladu s njihovim uzrastom, mogućnostima i mentalnim i fizičkim sposobnostima;
- c) promocija poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, i priprema svake osobe za život u društvu koje poštuje principe demokratije i vladavine zakona;

¹⁴ *Reforma obrazovanja – Poruka građanima BiH*, 21.12.2002. Dostupno na: http://www.unze.ba/download/ects/Reforma_obrazovanja.pdf

- d) razvijanje svijesti o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini, vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji, na način primjeren civilizacijskim tekovinama, upoznavajući i uvažavajući druge i drugačije, poštujući različitosti i njegujući međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među svim ljudima, narodima i zajednicama u Bosni i Hercegovini i svijetu;
- e) osiguranje jednakih mogućnosti za obrazovanje i mogućnost izbora na svim nivoima obrazovanja, bez obzira na spol, rasu, nacionalnu pripadnost, socijalno i kulturno porijeklo i status, porodični status, vjeroispovijest, psihofizičke i druge lične osobine;
- f) postizanje kvalitetnog obrazovanja za građane;
- g) postizanje standarda znanja koji se mogu komparirati na međunarodnom, odnosno evropskom nivou, koji osiguravaju uključivanje i nastavak školovanja u evropskom obrazovnom sistemu;
- h) podsticanje cjeloživotnog učenja;
- i) promocija ekonomskog učenja;
- j) uključivanje u proces evropskih integracija.

Kao što uočavamo, opći ciljevi obrazovanja temelje se na poštivanju osnovnih ljudskih prava i sloboda, te nediskriminaciji po bilo kojoj osnovi uključujući nacionalnu pripadnost. Poseban značaj u zaštiti prava na obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina ima član 8. (I): *Jezik i kultura svake značajnije manjine koja živi u Bosni i Hercegovini poštivat će se i uklapati u školu u najvećoj mjeri u kojoj je to izvodivo, u skladu s Okvirnom konvencijom o zaštiti prava nacionalnih manjina*. Članom 10. (I) zabranjena je upotreba i izlaganje bilo kakvih didaktičkih i drugih materijala, te davanje izjava nastavnog osoblja i drugih zaposlenika škole, a koji su uvredljivog karaktera za pripadnike nacionalnih manjina. Škola bi trebala unapređivati i štiti vjerske slobode, toleranciju i kulturu dijaloga (član 9. [I]).

Strateškim pravcima razvoja obrazovanja u BiH sa planom implementiranja, 2008–2015. definirani su opći ciljevi među kojima je i osiguranje jednakopravnosti pristupa i učešća u obrazovnom procesu, najkasnije do 2010. godine. To podrazumijeva i osiguranje uvjeta da sva djeca u BiH budu uključena u sistem obrazovanja te implementaciju usvojenih dokumenata o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika drugih nacionalnih manjina.

U **Akcionom planu za djecu BiH (2011–2014)** jedan od potciljeva u oblasti osnovnog školovanja je stopostotni obuhvat djece, bez obzira na spolne, socijalne, etničke, konfesionalne i druge razlike, a naročito djece pripadnika romske manjine.

4.2. Plan akcije o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika ostalih nacionalnih manjina

Plan akcije¹⁵ usvojen je 2004. a revidiran u julu 2010.godine. Njime su definirani sljedeći ciljevi:

- 1) promoviranje sistematskih promjena koje će dovesti do zadovoljavanja obrazovnih potreba Roma;
- 2) uklanjanje finansijskih i administrativnih prepreka za upis u škole i pohađanje nastave romske djece;
- 3) očuvanje romskog identiteta, jezika i kulture;
- 4) izgradnja svijesti o potpori i učešću romskih roditelja i zajednica u vezi s obrazovnim procesom;
- 5) povećanje zastupljenosti romskog nastavnog osoblja i povećanje nivoa razumijevanja kod neromskog nastavnog osoblja u pogledu potreba romskih učenika;
- 6) uključivanje sadržaja historije, kulture i književnosti nacionalnih manjina u redovne nastavne planove i programe.

Za realizaciju ciljeva, i provođenje akcionog plana, odgovorne su institucije i organi za zaštitu ljudskih prava, entitetska i kantonalna ministarstva za obrazovanje, pedagoški zavodi, lokalne zajednice, odgojno-obrazovne ustanove, romska udruženja, službe za socijalnu zaštitu, općinske obrazovne službe i dr.

4.3. Analiza trenutnog stanja u BiH

Analiza stanja u oblasti obrazovanja podrazumijeva najprije sagledavanje kontekstualnih prilika u BiH koje direktno ili indirektno utiču na stepen obrazovanosti jednog društva. Siromaštvo i socijalna isključenost pojave su koje pogađaju najosjetljivije kategorije društva i utiču na (ne)ostvarivanje osnovnih ljudskih prava. Jedan od osnovnih nalaza brojnih studija jeste negativna korelacija između obrazovanja i siromaštva. Drugim riječima, što je viši stepen obrazovanja manja je vjerovatnoća da će se javiti nezaposlenost a potom i siromaštvo.¹⁶ Od faktora koji povećavaju rizik siromaštva pojedinačno je najznačajniji nivo obrazovanja i tretira se kao ključni mehanizam socijalnog uključivanja.

Iako se obavezala potpisivanjem brojnih međunarodnih deklaracija, zakona, dokumenata, Bosna i Hercegovina nije poduzela konkretne korake kojima bi osigurala pristup pravu na obrazovanje. Oni se zapravo svode na kratkoročne akcije dok stvarni problemi ostaju neriješeni.

¹⁵ Plan akcije o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika ostalih nacionalnih manjina samo je jedan od izrađenih nacionalnih akcionih planova čija realizacija treba doprinijeti poboljšanju statusa Roma. Ostali planovi odnose se na oblast zapošljavanja, stanovanja i zdravstva, a sadrže mjere koje treba provesti da bi se ispunili postavljeni ciljevi. Te mjere su: indikatori za praćenje ostvarivanja predviđenih mjera, vremenski rokovi, evidencija postojećih i potrebnih podataka, budžet potreban za realizaciju planiranih aktivnosti. Također je ukazano na potrebu za saradnjom različitih sektora, monitoringa, te definiranje nosilaca planiranih mjera.

¹⁶ Više u: *Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment*, Izvještaj br. 25343-BIH, Svjetska banka

Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno za svu djecu. Međutim, iako nema školarine, postoje mnogi drugi troškovi školovanja kojima su roditelji izloženi: kupovina odjeće, obučne, školskog pribora, torbi, užine, prevoza... Jasno je da oni koji žive na marginama društva, boreći se za golu egzistenciju, ne mogu osigurati potrebna sredstva i omogućiti djeci pohađanje škole. Stoga je problem napuštanja školovanja najčešće prisutan u ruralnim područjima, kod nezaposlenih roditelja, romske nacionalne manjine, djece s teškoćama u razvoju i drugih skupina izloženih rizicima socijalne isključenosti. Sistemsko rješenje, kojim bi se otklonile navedene barijere, ne postoji.

Paradoks u promoviranju obaveznog obrazovanja javlja se i u novčanom kažnjavanju roditelja u slučaju neispunjavanja zakonske obaveze, dok sa druge strane obrazovne vlasti i institucije nemaju nikakvu formalnu odgovornost, niti postoje propisane procedure i sankcije u slučajevima da oni ne ispune neke obaveze.

Podaci o stanju u BiH u oblasti osnovnog obrazovanja su alarmantni: procenat neupisane djece i dalje se povećava, te se procjenjuje da je dostigao 4% od ukupnog broja djece koja se trebaju upisati u školu, a među njima je najveći broj djece s teškoćama u razvoju i romske djece (UNICEF, 2011). **Kao razlog neškolovanja romske djece** navodi se: nemogućnost upisa u školu bez identifikacijskog dokumenta, nedovoljno razvijena svijest Roma o značaju obrazovanja za unapređenje ukupnog socio-ekonomskog statusa, nepoznavanje drugog jezika sem maternjeg, romskog, te loše socio-ekonomske prilike (UNICEF, 2011: 5).

Još jedno u nizu neodgovorenih pitanja o obuhvatu romske djece osnovnim obrazovanjem jeste nepostojanje adekvatne baze podataka o broju romske djece školskog uzrasta. Tako se podaci iz šk. 2009/10. godine o uključenosti romske djece u osnovne škole KS razlikuju s obzirom na metodu prikupljanja odnosno izvore informacija.¹⁷ Broj romske djece prikupljen kroz direktan kontakt sa školom iznosio je 499, dok je Ministarstvo za nauku i obrazovanje KS (EMIS baza¹⁸) raspolagalo brojem od 387. Razlika od 112 djece je izuzetno značajna, i potrebno je utvrditi uzroke ovako velikog neslaganja podataka, te osigurati efikasniju razmjenu informacija između škola i nadležnih institucija (ministarstva).

I posljednje, ali ne i manje bitno, jeste implementacija programa obaveznog predškolskog odgoja i obrazovanja u godini pred polazak u školu. **Okvirnim zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju** (2007) svako dijete obavezno je pohađati najmanje 150 sati formalnog predškolskog odgoja i obrazovanja. Međutim, ova obaveza postaje sama sebi svrhom s obzirom da nisu stvoreni materijalni uvjeti za njeno ispunjavanje. Oni se odnose na nedostatak prostornih kapaciteta, osposobljenog kadra, nemogućnost finansiranja angažmana odgajatelja isključivo za ovu grupu djece i, za nas najznačajnije, izostanak podrške marginaliziranim grupama djece, naročito djeci romskog porijekla koja zbog višestruke materijalne depriviranosti nisu obuhvaćena programima obaveznog predškolskog odgoja i obrazovanja. Posljedice su dalekosežne i očituju se odmah na početku školovanja. I sami nastavnici prepoznaju razlike u školskom uspjehu, ponašanju, socijalnom razvoju između djece koja su pohađala vrtić i one koja nisu. Romska djeca, dakle, nemaju jednak pristup pravu na obrazovanje već u predškolskom periodu pa time ni jednako polazište za uključivanje u redovno školovanje.

Uviđamo da su barijere ostvarivanju prava na obrazovanje Roma mnogobrojne a kreću se od administrativnih i birokratskih, preko višestruke materijalne depriviranosti do negativnih stavova većinske populacije.

¹⁷ Više u Hodžić, L. (2010): *Pedagoške implikacije socijalne isključenosti Roma*, neobjavljena magistarska teza, odbranjena 13.10.2010. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

¹⁸ EMIS, engl. *Education Management Information System*

5

5. Metodologija *base line* studije

Base line studija temelji se na metodologiji kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja.

Kvantitativni pokazatelji prihvaćenosti romske djece u redovnim školama preuzeti su iz istraživanja provedenog 2010. godine u osnovnim školama na području Kantona Sarajevo.¹⁹ Uzorak istraživanja činile su škole koje prednjače po broju upisane romske djece i škole koje nemaju romskih učenika u svrhu kompariranja dobivenih podataka. Željeli smo propitati da li varijabla prisustva Roma u školi utiče i na stavove prema njima. Rezultati navedenog istraživanja predstavljaju svojevrsno polazište u propitivanju odnosa među pripadnicima romske i većinske populacije.

Kvalitativnim istraživanjem smo, pak, nastojali dobiti podatke koji se odnose na iskustva nastavnika i pedagoga u provođenju inkluzije romske djece. **Istraživanje je obavljeno u periodu april - maj 2013. godine.** Ovakvi podaci ukazuju na teškoće i prepreke koje otežavaju inkluziju, sa jedne strane, te na pozitivna iskustva i primjere dobre prakse, s druge strane. Podaci su dobiveni u fokus grupama sa nastavnicima i intervjuima sa pedagogima škola. U ovom dijelu istraživanja učestvovalo je deset partnerskih škola sa područja Kantona Sarajevo uključenih u projekat:

- OŠ "Porodice ef. Ramić"
- OŠ "Musa Ćazim Ćatić"
- OŠ "Isak Samokovlija"
- OŠ "Edhem Mulabdić"
- OŠ "Avdo Smajlović"
- OŠ "Čengić Vila I"
- OŠ "Hrasno"
- OŠ "6. mart"
- OŠ "Mirsad Prnjavorac"
- OŠ "Hilmi ef. Šarić"

Cilj base line studije jeste, na osnovu rezultata istraživanja, ponuditi smjernice i preporuke za kreiranje antidiskriminacijskog programa, njegovo usklađivanje sa potrebama te implementaciju obuke svih aktera odgojno-obrazovnog procesa.

Uža metodologija istraživanja obuhvatila je:

- 1) teorijsku analizu kojom smo utvrdili zakonske pretpostavke za ostvarivanje prava na obrazovanje romske nacionalne manjine;
- 2) tehniku skaliranja: korištena je Likertova petostepena skala kako bismo ispitali stavove nastavnika i neromskih roditelja, te modificirana Bogardusova skala za propitivanje socijalne distance među romskim i neromskim učenicima;
- 3) tehniku intervjuiranja: intervju sa pedagogima škole o iskustvima u provedbi inkluzije romske djece te mogućoj diskriminaciji;

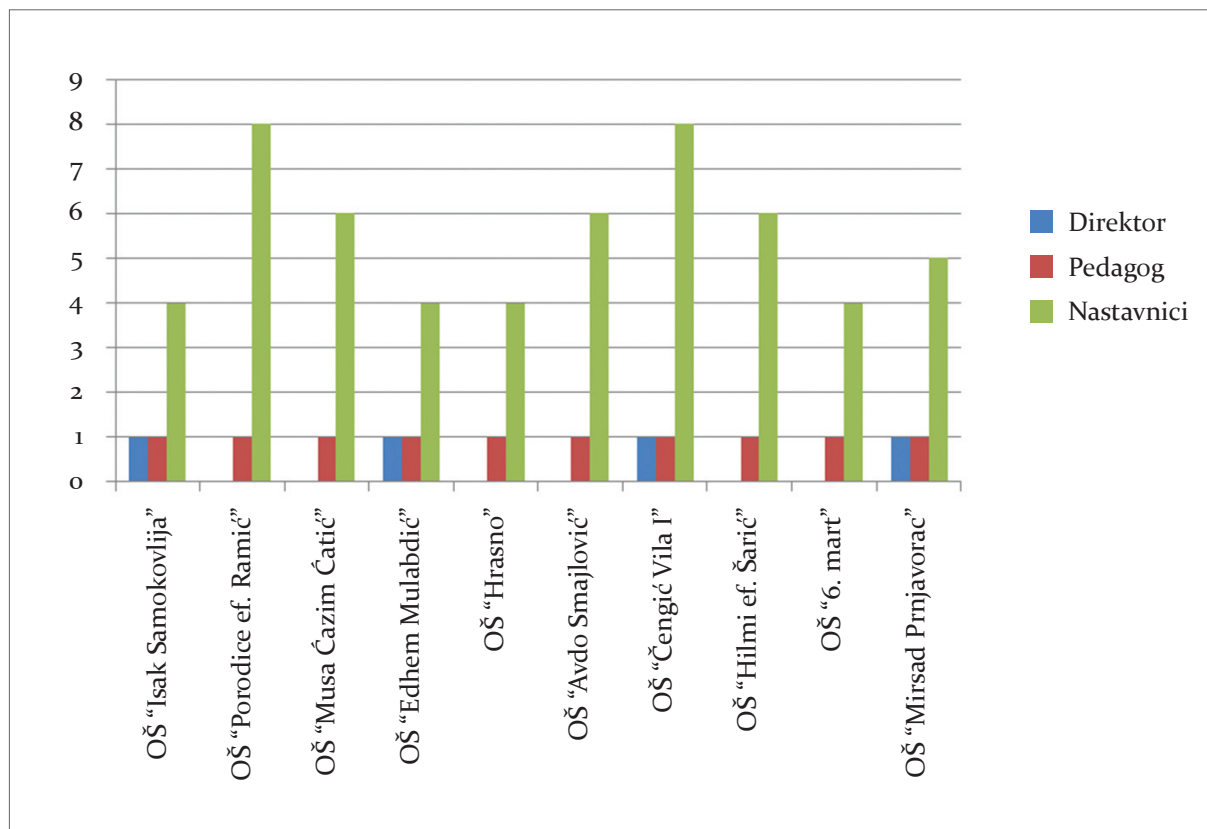
¹⁹ Više u Hodžić, L. (2010): *Pedagoške implikacije socijalne isključenosti Roma*, neobjavljena magistarska teza, odbranjena 13.10.2010. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

(ANTI)DISKRIMINACIJA ROMSKE DJECE U OSNOVNIM ŠKOLAMA

- 4) fokus grupe sa nastavnicima kako bismo ih propitali o iskustvu u radu sa heterogenim grupama u koje su uključeni romski učenici bilo da se radi o teškoćama na koje nailaze ili primjerima dobre prakse;
- 5) Intervju sa predstavnicima romske populacije da bismo ispitali njihova iskustva u vezi s diskriminacijom u osnovnim školama.

Uzorak kvalitativnog istraživanja činili su direktori/ce, pedagozi/ice i nastavnici/e škola uključenih u projekat. Struktura uzorka data je u tabeli.

Naziv škole	Direktor	Pedagog	Nastavnici	Ukupno
OŠ "Isak Samokovlija"	1	1	4	6
OŠ "Porodice ef. Ramić"	/	1	8	9
OŠ "Musa Ćazim Ćatić"	/	1	6	7
OŠ "Edhem Mulabdić"	1	1	4	6
OŠ "Hrasno"	/	1	4	5
OŠ "Avdo Smailović"	/	1	6	7
OŠ "Čengić Vila I"	1	1	8	10
OŠ "Hilmi ef. Šarić"	/	1	6	7
OŠ "6. mart"	/	1	4	6
OŠ "Mirsad Prnjavorac"	1	1	5	7
Ukupno	4	10	55	71

6

6. Teorijska polazišta i definiranje pojmova

Inkluzija kao sveprisutan pokret u obrazovanju predstavlja suprotnost svakom obliku diskriminacije i isključivanja. Ona podrazumijeva osiguravanje pristupa ostvarivanju prava a ne samo formalno-pravne uvjete. Inkluzija u obrazovanju je otvoren proces, koji teško da može biti brzo i jednostavno okončan, a koji teži zapravo da otkloni i da stalno otklanja barijere za ravnopravno učenje i participiranje sve djece u školskom sistemu (Pašalić-Kreso, 2003:15). Kako bi bila uspješna, inkluzija se mora temeljiti na cijelom sistemu moralnih vrijednosti i etičkih principa kao što su **jednakopravnost, poštovanje različitosti i ljudskih prava, koji moraju biti ugrađeni i u politike ali i kulturu i praksu škole u BiH.**

Inkluzija romske djece u redovan odgojno-obrazovni sistem je specifičan problem s obzirom na njihovu višestruku depriviranost i socijalnu isključenost, objektivnu i subjektivnu. Romi su (uglavnom) nezaposleni, siromašni, neobrazovani, žive u lošim materijalnim uvjetima. Pri tome su nerijetko izloženi **segregaciji i diskriminaciji** temeljenoj na postojećim **stereotipima i predrasudama**. Zbog socijalnog pritiska od strane većinske populacije, Romi pribjegavaju **asimilaciji**. To je proces kojim se čovjek prisiljava da odbaci vlastita kulturalna obilježja, proces pomoću kojeg se čovjek lišava vlastite kulture i kulturnog identiteta i to nije proces odgojno-obrazovne valjanosti (Slatina, 2005:107). Nastavnici su izjavili kako se roditelji romske djece ne žele izjasniti po pitanju nacionalne pripadnosti smatrajući da u tom slučaju dijete neće biti izloženo ismijavanju i izrugivanju. Istraživanje provedeno u Bosni i Hercegovini pokazuje da je među mladim Romima sve manji broj onih koji govore maternji romski jezik,²⁰ što je još jedan od indikatora asimilacije budući da je jezik osnovna pretpostavka očuvanja kulturnog identiteta.

Dakle, bilo da se radi o direktnim ili implicitnim oblicima diskriminacije kojima se pripadnici romske populacije guraju na socijalne margine, oni jesu prisutni i usporavaju unapređenje položaja Roma. Stoga je važno ulagati napore u otklanjanju uzroka diskriminacije, a to su, prije svega, stereotipi i predrasude.

6.1. Stereotipi i predrasude

Ponašanje svakog pojedinca, odnosi i interakcije sa drugim ljudima, uvjetovani su nizom faktora, našim iskustvom, temeljnim uvjerenjima, kulturom i, posljedično, stavovima. Prema Kreču i sar. (1973) **stavovi su trajni sistemi pozitivnog ili negativnog ocjenjivanja, osjećanja i tendencije da se preduzme akcija za ili protiv**, a u odnosu na različite objekte. Sastoje se od tri međuzavisne

²⁰ Više u: ERRC, *The Non-Constituents*, 2004:195; Save the Children UK, *Denied a Future*, 2001:53.

komponente: saznajne, osjećajne i djelatne.²¹ Komponente stava su međusobno povezane ali ne moraju uvijek ići zajedno. Možemo imati loše mišljenje ili uvjerenje u odnosu na neku grupu ali da to ne prati negativan osjećaj ili želja da djelujemo. Stavovi se formiraju učenjem ili, jednostavno, usvajanjem stavova socijalne sredine u kojoj pojedinac živi ili radi. Međutim, pojedinac ne usvaja stavove pasivno, već u skladu sa potrebama, vlastitim iskustvima i informacijama koje dobija o određenom objektu ili pojavi.²²

Stereotipi su ustaljene slike i predodžbe koje imamo o određenim pojavama, objektima ili ljudima. Oni su mentalna slika ili uvjerenje da ono što vjerujemo o jednom članu neke grupe karakterizira cijelu grupu. U tom smislu označava posljedicu **pojednostavljanja, generalizacije, iskrivljenog mišljenja i predstavljanja kulturoloških atributa kao prirodno datih**. Allport naglašava (1954) da stereotipi olakšavaju opažaču odgovor na potencijalno složeno socijalno okruženje, zbog čega ljudi neizbježno kategoriziraju objekte i ljude u svom svijetu, te da su stoga stereotipi uobičajena reakcija na okruženje. Ona rezultira zanemarivanjem razlika među pojedinim članovima jedne grupe i preneglašavanjem razlika između različitih grupa. Upravo zbog toga stereotipi nas mogu dovesti do toga da "vidimo" osobine koje neka osoba nema, a ne vidimo one koje ima!

Stereotipi nisu nužno emocionalno obojeni ali ako nismo u stanju da uvidimo i uvažimo individualne razlike, to često vodi u nepravdu i diskriminaciju.

Svaki grupni stereotip koji sadrži izrazito emocionalno negativno/pozitivno ocjenjivanje neke etničke, rasne, vjerske ili socijalne grupe tumači se kao **predrasuda**. To su **sudovi koji nisu zasnovani na činjeničkim i logičkim argumentima**. Predrasuda je, zapravo, nepovoljan stav prema objektu, koji teži za krajnjom stereotipnošću, emotivno opterećen i koji se ne mijenja lako pod dejstvom suprotnog obavještenja (Kreč i sar., 1973). Dakle, ono što predrasudu čini drugačijom od druge vrste stava jeste njena emocionalna obojenost i otpornost na promjene.

Socijalne kategorizacije odnosno stereotipi i predrasude nerijetko vode diskriminaciji. Diskriminacija je predrasuda u akciji, onda kada i djelujemo na osnovu vlastitih predubjeđenja.

²¹ *Saznajna* (kognitivna) komponenta stava odnosi se na vjerovanja pojedinca o objektu stava. Najznačajnija su evaluativna vjerovanja kojima objektu pripisujemo dobre ili loše, poželjne ili nepoželjne kvalitete. *Osjećajna* (afektivna, emocionalna) komponenta stava odnosi se na emocije koje se odnose na objekat. Tako se objekat može osjećati kao prijatan ili neprijatan, ugodan ili neugodan, dopadljiv ili nedopadljiv. Upravo taj emotivni karakter stava daje mu pokretačku, motivacijsku dimenziju. *Djelatna* (konativna, akcijska) komponenta stava podrazumijeva sklonost za preduzimanje akcije u odnosu na dati objekat. Ako se pojedinac pridržava pozitivnog stava prema objektu, bit će raspoložen da nagradi ili podrži objekat; ako se pridržava negativnog stava bit će raspoložen da nanosi štetu ili uništava objekat. (Kreč i sar., 1973).

²² Objektom stava može biti sve što nas okružuje: ljudi, pojave, institucije... To svakako ne znači da svaka osoba mora imati stav prema određenom objektu. Stoga je veoma važno prije ispitivanja stavova utvrditi da li stav uopće postoji, jer u suprotnom njegovo ispitivanje ne bi bilo smisljeno.

6.2. Diskriminacija

Diskriminacija (lat. *discriminare*) znači ograničenje prava, podjela prema različitim osobinama, pravna nejednakost (Klaić, 1987). Ona označava obespravljenu položaj i uvredljiv odnos npr. prema nacionalnim manjinama. Pojam diskriminacija se nerijetko koristi kako bi se ukazalo na svaki oblik kršenja ljudskog prava. Međutim, **diskriminacija je kršenje tačno određenog prava, a to je pravo jednakog tretmana na svim područjima**, kao što su obrazovanje, zapošljavanje, pristup dobrima i slično.

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije BiH (2009), diskriminacija se definira kao svako različito postupanje, **koje podrazumijeva isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojoj osobi ili grupi osoba** na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojoj osobi onemogućí ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima javnog života.

Pod **isključivanjem** se podrazumijeva da je određenoj grupi onemogućen pristup određenim pravima i slobodama, a drugima nije.

Ograničavanje znači da je određenoj grupi osoba, zbog njihovih karakteristika, uživanje određenih prava i sloboda omogućeno ali sa ograničenjima – ne u istoj mjeri kao i ostalima.

Davanje prednosti je situacija u kojoj je jedna grupa u povlaštenoj poziciji, iako za to nema zakonskih uvjeta.

Moguće je govoriti o različitim vrstama diskriminacije, ali za potrebe naše studije značajno je razumijevanje direktne i indirektna diskriminacije (eksplicitne i implicitne). Prema Evropskoj komisiji (2000), do direktne diskriminacije dolazi kada se neka osoba tretira na nepovoljniji način nego što je druga osoba bila tretirana, ili bi bila tretirana, u sličnoj situaciji, a na osnovu rasne pripadnosti ili nacionalnog porijekla, kao što je primjer onemogućavanja upisa romske djece u škole iz različitih razloga, prebacivanje u tzv. specijalne škole i sl. Indirektna diskriminacija se javlja kada neka naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa ponašanja dovodi pripadnike određene rasne ili nacionalne manjine u naročito nepovoljan položaj u poređenju sa drugima, osim ako ta odredba, kriterij ili praksa ponašanja nisu objektivno opravdani legitimnim ciljem i sredstva za postizanje tog cilja su prikladna i neophodna. Jedan od primjera je onemogućavanje testiranja za upis djece u školu na maternjem, romskom jeziku i sl.

Zabranom diskriminacije stvara se pravna osnova za osiguravanje jednakopravnosti među svim članovima društva. Međutim, posebnu, prvenstveno prevenirajuću ulogu u pojavi diskriminacije ima kontinuitet u podizanju javne svijesti i mijenjanju stavova, u čemu obrazovanje igra značajnu ulogu.

7. Rezultati istraživanja

7.1. Stavovi nastavnika prema romskoj djeci

Nastavnici imaju vrlo važnu ulogu u stvaranju inkluzivne klime i kulture u razredu i školi, i utiču na razvoj socijalne kohezije. Booth i sar. (2003) naglašavaju da je za inkluziju u obrazovanju od ključnog značaja da nastavnici razumijevaju svakog učenika pojedinačno, te da razumijevaju i prihvataju njihove potrebe. U tom smislu ističu da:

- 1) nastavnici trebaju biti velikodušni na riječima i tolerisati različitosti u sposobnostima, kulturi i ponašanju;
- 2) sva djeca u školi su *osobe* i kao takve ih moramo čuti, vidjeti;
- 3) svako dijete mora osjećati da je njegovo/njeno prisustvo u školi značajno za druge (učenike i nastavnike);
- 4) važno je da se dijete susreće sa pozitivnim očekivanjima nastavnika.

Škola odnosno nastavnici su odgovorni da stvore atmosferu u kojoj će romska djeca biti prihvaćena i dobrodošla. To svakako podrazumijeva njihove pozitivne stavove prema romskoj djeci, a koji se, između ostalog, mogu formirati kroz upoznavanje romske kulture i tradicije, historije i jezika, ali i kroz upoznavanje svakog djeteta i porodice, i specifičnog konteksta u kojem dijete živi.²³

U prilog tome da su nastavnici najodgovorniji za uspješno uključivanje romske djece u škole govori i Majda Bećirević (2007) izdvajajući strategije i tehnike koje mogu doprinijeti uspješnoj inkluziji romske djece u redovan odgojno-obrazovni sistem.²⁴ One se temelje na spremnosti za uključivanje i prihvatanje romske djece od strane menadžmenta, nastavnika i ostalog osoblja škole, na uključivanju šire društvene zajednice u proces inkluzije, saradnji sa međunarodnim i lokalnim nevladinim organizacijama, te potrebi za individualiziranim/individualnim pristupom u realizaciji nastavnog procesa. Važno je istaći da njihova primjena ne iziskuje dodatna sredstva, promjenu zakona, niti povećava opterećenost nastavnika i uprave škole. U njihovoj osnovi jesu pozitivni stavovi prema pripadnicima romske populacije, i temeljna briga za dobrobit djece proizašla iz uvjerenja da svako dijete može da uči i napreduje, i da je svako jedinstveno i posebno.

Nastavnici su glavni nosioci realizacije nastavnog procesa, a uspješnost nastavnog procesa u velikoj mjeri zavisi od umijeća nastavnika, ali i njihovih stavova. Kako su stavovi determinante ponašanja, možemo reći da od stavova zavisi i sam uspjeh inkluzije romske djece u škole. Pozitivni stavovi su

²³ Nepoznavanje romske historije, kulture i tradicije vrlo često su uzorkom negativnih stavova prema Romima. S obzirom da su Romi u Bosni i Hercegovini najveća nacionalna manjina važno je da se i nastavnici upoznaju sa specifičnostima života i kulture Roma. U dosadašnjoj praksi nisu učinjeni veliki naporu u tom pravcu, a najveći pomak predstavlja prvi priručnik za nastavnike o kulturi, baštini i tradiciji nacionalnih manjina u BiH, "Upoznajmo se – nacionalne manjine u BiH", autora Leonarda Valente, promoviranog u martu 2009. godine. U priručniku su prikazane kultura, tradicija i porijeklo 17 nacionalnih manjina, a može se koristiti u nastavi historije, geografije, maternjeg jezika, etike, moje okoline, te u radu sekcija, odjeljske zajednice ili tematskih radionica.

²⁴ Više u: Bećirević, M. (2007): Inkluzija romske djece u obrazovanje u BiH: osnovne poteškoće i kako ih prevazići, Sarajevo: Fond otvoreno društvo BiH. Ova studija je nastala u okviru Programa podrške istraživanjima u oblasti javnih politika u BiH 2006–2007.

preduvjet za stvaranje klime u kojoj se romska djeca osjećaju prihvaćenima. S druge strane, stavovi nastavnika utiču i na formiranje stavova kod učenika, pa se najčešće javlja srazmjerno proporcionalan odnos stavova nastavnika, pozitivnih ili negativnih, sa stavovima učenika.

Rezultati istraživanja su pokazali da opći profil odgovora nastavnika izražava relativno pozitivne stavove prema inkluziji romske djece. **Nastavnici izjavljuju da su spremni na unapređivanje rada sa romskom djecom kroz dodatne obuke i upoznavanje sa romskom kulturom, tradicijom i običajima, prihvatanje mogućnosti saradnje sa romskim kolegama u školi, učešće u izradi nastavnih sadržaja iz romske kulture.**

Rezultati su, također, pokazali da nastavnici/e, direktori/ce i pedagozi/ice škola u kojima je upisan veliki broj romske djece iskazuju **manju socijalnu distancu i veću mogućnost stupanja u blizak odnos sa pripadnicima romske populacije.** Ovaj podatak ukazuje da postojanje interakcije i zajednički rad, te dobro poznavanje problema sa kojima se Romi svakodnevno suočavaju (ne samo u školskom okruženju) može značajno uticati na formiranje pozitivnih stavova.

Komparirajući stavove nastavnika prema njihovom radnom stažu u prosvjeti dobili smo rezultate koji ukazuju na **spremnost mlađih nastavnika da rade na poboljšanju odnosa između romske djece i vršnjaka iz većinske populacije, kroz njihovo upoznavanje sa romskom kulturom, tradicijom i običajima, ali i gradeći na zajedničkim interesovanjima i potrebama djece, i omogućavajući djeci smislenu interakciju u kojoj su svi ravnopravno tretirani.** Ispitani nastavnici koji imaju duži radni staž u prosvjeti, ne smatraju ovakve aktivnosti posebno značajnim. Smatramo da entuzijazam i spremnost mladog prosvjetnog kadra da unapređuje nezavidan status romske djece razvijajući interkulturalne odnose unutar razreda, pa i škole, treba iskoristiti i ponuditi dodatnu edukaciju o specifičnostima romskog života. Ovo, naravno, podrazumijeva i **angažman educiranih Roma/romskih asistenata, članova porodica i lokalne zajednice.**

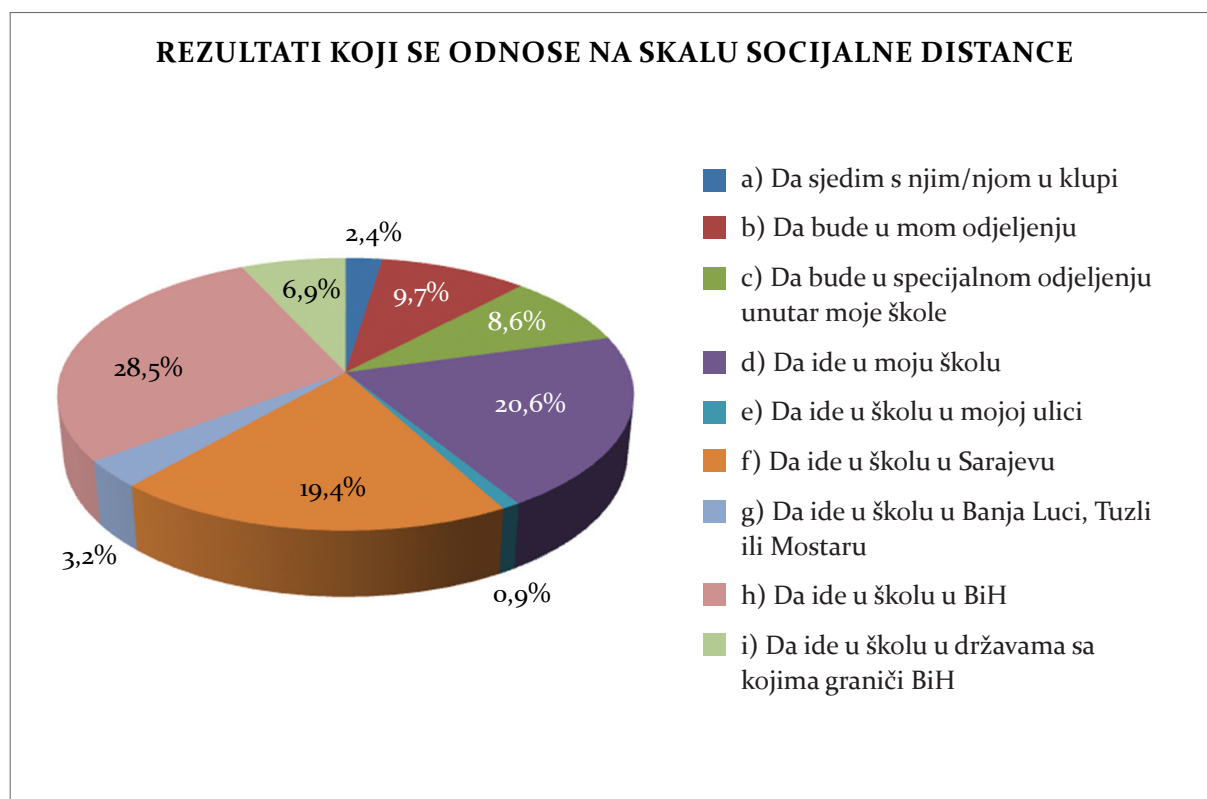
7.2. Socijalna distanca neromskih vršnjaka prema romskoj djeci

Socijalna distanca označava stepen i mjeru razumijevanja i intimnosti koji karakteriziraju pred-socijalne i socijalne odnose. Bogardus (1925) je ovu definiciju reformulirao uvodeći konkretne odnose u koje pripadnici različitih grupa mogu da stupaju. Ti odnosi su hijerarhijski u pogledu bliskosti i značenja socijalnog kontakta u kojem se mogu naći pripadnici različitih etničkih, vjerskih, nacionalnih ili drugih grupa (ovisno o predmetu istraživanja). U tom smislu, najbliži odnos koji učenici većinskih grupa mogu birati u odnosu na romske učenike jeste da sjede s njima u klupi, a najdalji je da romska djeca pohađaju školu izvan granica BiH. Dakle, socijalna distanca odnosno zauzimanje stava u pogledu bliskosti odnosa koji se ostvaruje predstavlja značajan pokazatelj prihvatanja romske djece od strane vršnjaka u redovnim školama. Stoga je njeno ispitivanje od velikog značaja za uočavanje eventualnih barijera u odnosima između romske i neromske djece, kako bismo mogli djelovati u pravcu njihovog otklanjanja odnosno preveniranja.

Istraživanjem je obuhvaćeno 759 učenika sarajevskih škola, a rezultati se mogu pročitati u tabeli.

Tabela 1: Rezultati koji se odnose na skalu socijalne distance (frekvencije i procenti)

Odgovor	F	%
a) Da sjedim s njim/njom u klupi	18	2,4
b) Da bude u mom odjeljenju	74	9,7
c) Da bude u specijalnom odjeljenju unutar moje škole	65	8,6
d) Da ide u moju školu	156	20,6
e) Da ide u školu u mojoj ulici	7	0,9
f) Da ide u školu u Sarajevu	147	19,4
g) Da ide u školu u Banja Luci, Tuzli ili Mostaru	24	3,2
h) Da ide u školu u BiH	216	28,5
i) Da ide u školu u državama sa kojima graniči BiH	52	6,9
Ukupno	759	100,0

Navedeni rezultati pokazuju relativno visoku izraženost socijalne distance s obzirom da je 28,5% učenika biralo odnos u kojem im ne smeta da romska djeca idu u školu u BiH odnosno 19,4% u grad u kojem žive. Najbliži odnos sjedenja u zajedničkoj klupi sa romskim učenicima biralo je samo 2,4% učenika. Podaci zaista ukazuju na nužnost uvođenja aktivnosti kojima bi se promijenili socijalni stavovi učenika iz većinskih grupa prema romskim vršnjacima.

Vrlo značajna varijabla u istraživanju bila je uključenost romske djece u školi u kojoj su se propitivali stavovi. Rezultati su pokazali **da učenici koji ostvaruju svakodnevni kontakt sa romskom djecom biraju bliži odnos i pokazuju niži nivo izraženosti socijalne distance u odnosu na škole u kojima romske djece uopće nema**. Dakle, dolazimo do zaključka da neposredno druženje i interakcija djece većinske populacije i romske djece doprinosi unapređenju odnosa među njima. Naime, kroz ostvarivanje takvog kontakta djeca razmjenjuju iskustva, znanja, upoznaju i razumijevaju jedni druge bez obzira na nacionalnu pripadnost. Ukoliko takav odnos izostane, sasvim je razumljivo da će se kod djece javiti nedoumice i teškoće prilikom prihvatanja “drugačijih” od sebe. Stoga je vrlo važno organizirati izučavanja sadržaja koji se tiču romske kulture, tradicije i običaja. Takvi sadržaji mogu se integrirati u već postojeće predmete (historije, geografije, vjeronauke i druge), ili ponuditi u okviru vannastavnih aktivnosti. Spoznaja o drugačijem doprinijet će emocionalnom aspektu međudnosa što je preduvjet inkluzivnog djelovanja.

7.3. Socijalna distanca roditelja većinske grupe prema romskoj djeci

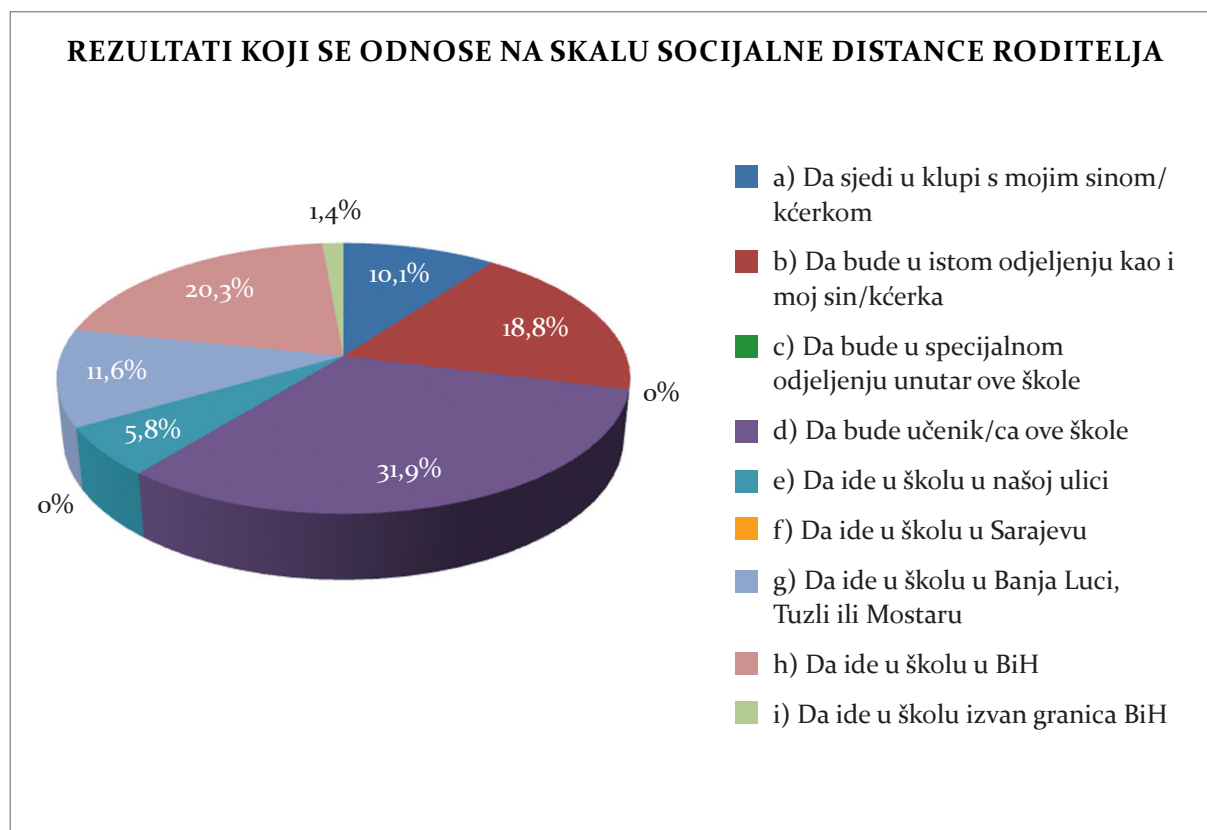
Roditelji imaju vrlo značajnu ulogu u formiranju stavova djece. Ukoliko roditelji izražavaju visok nivo socijalne distance prema Romima, vrlo vjerovatno je da će i njihova djeca imati slične stavove. Iako u ovom radu nismo komparirali rezultate roditelja i učenika na skali socijalne distance, smatramo da je ispitivanje stavova roditelja od velike važnosti za stvaranje pozitivne školske klime prema romskoj djeci. Ako roditelji ne prihvataju da njihova djeca stupaju u blizak odnos sa pripadnicima romske skupine u školskom okruženju, npr. da sjede u klupi sa romskim učenicima, ni sam proces uključivanja romske djece u redovnu školu neće imati u potpunosti pozitivan ishod.

Postoje i primjeri pritisaka, kada su romska djeca prebacivana u druge razrede ili izdvajana u posebne razrede, pod pritiskom roditelja većinske grupe. Nažalost, ne postoji dovoljno dokaza za ovakve slučajeve, jer se oni rijetko formalno prate i bilježe. Najveći problem, međutim, predstavlja to što škole pristaju da krše prava te djece kako bi udovoljili pritiscima roditelja i većinske populacije, kojoj i sami pripadaju, i to uglavnom bez ikakvih konsekvenci. Dakle, roditelji, s jedne strane, mogu doprinijeti stvaranju pozitivnih stavova prema romskoj djeci i njihovom uspješnom uključivanju u redovne škole ili ga, pak, mogu u potpunosti opstruirati čime onemogućavaju i njihovo socijalno uključivanje u najširem smislu. Upravo se u tome ogleda značaj ispitivanja socijalne distance roditelja prema romskoj djeci.

U tabeli 2. prikazani su rezultati koji se odnose na socijalnu distancu roditelja prema romskoj djeci.

Tabela 2: Rezultati koji se odnose na skalu socijalne distance roditelja (frekvencije i procenti)

Odgovor	F	%
a) Da sjedi u klupi s mojim sinom/kćerkom	7	10,1
b) Da bude u istom odjeljenju kao i moj sin/kćerka	13	18,8
c) Da bude u specijalnom odjeljenju unutar ove škole	0	0
d) Da bude učenik/ca ove škole	22	31,9
e) Da ide u školu u našoj ulici	4	5,8
f) Da ide u školu u Sarajevu	0	0
g) Da ide u školu u Banja Luci, Tuzli ili Mostaru	8	11,6
h) Da ide u školu u BiH	14	20,3
i) Da ide u školu izvan granica BiH	1	1,4
Ukupno	69	100,0

Visok nivo izraženosti socijalne distance prema romskoj djeci ima više od trećine (33,3%) roditelja. Naime, njih 31,9% smatra da se romska djeca trebaju školovati u drugim gradovima BiH, a 1,4% roditelja da bi trebali ići u školu izvan granica BiH. Blizak odnos romskih učenika i vlastitog sina/kćerke biralo je 28,9% roditelja, što se iskazuje tvrdnjama *Da sjedi u klupi s mojim sinom/kćerkom* (najbliži odnos biran od strane 10,1% roditelja) i *Da bude u istom odjeljenju kao i moj sin/kćerka* (biralo 18,8% roditelja). Trećina roditelja prihvata da romska djeca pohađaju školu zajedno sa njihovom djecom (31,9%).

Dobiveni podaci pokazuju da **prevladava prihvatanje romske djece kao suškolaraca vlastite djece**. Naime, 60,8% odgovora nalazi se na pozitivnom dijelu skale koji odražava nisku socijalnu distancu. Međutim, podatak da je 33,3% roditelja biralo odgovore koji ukazuju na negativne stavove i visoku socijalnu distancu kada je riječ o odnosu njihove djece sa romskim vršnjacima izuzetno je zabrinjavajući. Vjerujemo da tome doprinose poznavanje romske kulture, tradicije i običaja, kao i uvriježene predrasude o Romima, koje obrazovni sistem često perpetuira, ili barem tolerira.

Analizirajući razliku u socijalnim stavovima između roditelja različitih škola u odnosu na prisutnost romske djece, dobili smo podatke da se roditelji iz različitih škola značajno razlikuju po svojim rezultatima na skali socijalne distance. U prosjeku, **dalji odnos na skali biraju roditelji iz onih škola koje pohađa veći broj romske djece. Ovaj podatak je važan i zbog činjenice da učenici istih roditelja biraju bliže odnose u koje bi stupali sa romskom djecom**. Kako smo dobili niske skorove na skali socijalne distance, što je indikator prihvatanja romske djece od strane vršnjaka, izraženu socijalnu distancu roditelja ne možemo dovesti u vezu sa stavovima njihove djece. Moguće je da roditelji većinske populacije ne ostvaruju blisku saradnju sa romskim roditeljima ili je, ukoliko postoji, nepovoljna. Također, smatramo da postojeće predrasude i stereotipi mogu biti uzrokom visoko izražene socijalne distance roditelja. Dakle, upoznavanje specifičnosti romskog načina života i romske kulture potrebno je organizirati i za roditelje, s obzirom na njihov uticaj na formiranje stavova kod djece, ali i uticaja na rad škole, te participaciju u drugim sferama društvenog života. Isto tako, važno je osigurati više prilika za saradnju među roditeljima, aktivnosti koje uključuju i djecu i roditelje i sl.

7.4. Diskriminacija u školama Kantona Sarajevo – iskustva i percepcije direktora, pedagoga i nastavnika

Istraživanje o iskustvima i percepciji diskriminacije u školskom okruženju provedeno je u deset osnovnih škola Kantona Sarajevo. Fokus je stavljen na djecu romskog porijekla, ali su svakako traženi podaci koji bi mogli upućivati i na diskriminaciju po bilo kojoj drugoj osnovi. Kako su pitanja pokrivena instrumentarijem strukturirana u četiri oblasti, tako će i rezultati istraživanja dobivenih intervjuem i diskusijom u fokus grupama biti interpretirani na isti način.

Razumijevanje pojma diskriminacija od ključnog je značaja za njeno prepoznavanje, a onda i za antidiskriminirajuće djelovanje. Stoga smo od ispitanika tražili da iznesu definiciju ili asocijaciju na pojam *diskriminacija*. Najčešći odgovori su bili da je to *omalovažavanje, isključivanje, suzbijanje, odbacivanje, potcjenjivanje*. Diskriminaciju ispitanici shvataju kao razlikovanje po različitim osnovama, ali ne razumiju da je to kršenje tačno određenog prava. Zbog toga su se njihovi odgovori prvenstveno odnosili na prihvatanje drugog i drugačijeg odnosno na socijalnu distancu i stavove prema Romima. Budući da su stereotipi i predrasude preduvjet za diskriminaciju, i ovakvo razumijevanje diskriminacije je osnova za njeno prepoznavanje.

Prisustvo diskriminacije u školi i njeni pojavi oblici

Da bismo govorili o rezultatima istraživanja koji se odnose na iskustva i percepciju diskriminacije u školi, nužno je naglasiti dva aspekta. Prvi se odnosi na direktnu, eksplicitnu diskriminaciju koja bi značila nemogućnost upisivanja romske djece u osnovne škole ili prebacivanje iz jednog razreda u drugi zbog nesprijetnosti nastavnika (zbog toga što ne želi, neko vrši pritisak i dr.) da radi sa romskim učenicom i sl. Iskustva nastavnog osoblja ukazuju na to da je diskriminacija u smislu uskraćivanja prava ili ograničavanje u njihovom ostvarivanju rijetko zastupljena u školama za razliku od implicitnih odnosno indirektnih oblika diskriminacije.

Imamo i pozitivnih primjera reagiranja uprave škole na neprihvatljive zahtjeve roditelja da se romsko dijete izbacuje iz škole (iako ne možemo reći da je to redovna praksa). Prepoznajući potrebu da reagira i zaštititi prava učenika, direktorica je poduzela potrebne mjere koje su rezultirale pozitivnim ishodom po romsko dijete.

Roditelji su pisali peticiju da se dijete izbacuje, a radilo se prvenstveno o roditeljima koji su visokog socio-ekonomskog statusa. To sam izričito odbila i bila pozvana na odgovornost u Ministarstvo. Obratila sam se ombudsmenu za ljudska prava kako bih zaštitila pravo djeteta na obrazovanje i slučaj je pozitivno riješen. (direktorica)

Imamo i primjera da škole ulažu napore da zadrže romsku djecu u školama, pa i kada nastanu problemi da dijete izostaje ili ne dolazi u školu. Pitanje je, međutim, da li se ovdje prije radi o pokušaju da škola nastoji "ispuniti kvotu", zbog sve manjeg broja upisane djece, i sačuvati radna mjesta nastavnika, a ne ispunjavanju svoje primarne odgojno-obrazovne funkcije. I to bi također bila diskriminacija, pogrešno tumačena kao pozitivna diskriminacija.

Romska djeca vrlo često izostaju, a radi se uglavnom o neopravdanim izostancima. U mnogim pokušajima da ih dovedemo u školu, rijetko uspijevamo. Ja vidim svog učenika na ulici, oko škole... jasno mi je da nije bolestan. Ali izostanke pravdam, što vide druga djeca. Nekada se bune što nemaju svi isti tretman. (nastavnica)

Iako se prema prefiksu čini da je pozitivna, ovakva diskriminacija ipak stavlja dijete u neravnopravan položaj čime se direktno krše njegova/njena prava. Mada je pozitivna diskriminacija (ili afirmativna akcija) često potrebna kako bi se osigurale barem približno jednake šanse svakom djetetu, u slučajevima pukog toleriranja izostajanja sa redovne nastave i pri tome omogućavanja prelaska iz nižeg razreda u viši, bez sticanja potrebnog znanja i vještina, imamo primjer implicitne diskriminacije, odnosno neosiguravanja prava na obrazovanje. Naime, govorimo o formalnom "napredovanju" bez stečenih uvjeta a kao ishod dobivamo *romskog učenika u IV razredu osnovne škole koji ne zna čitati ni pisati* (direktorica škole). Ova pojava je česta u osnovnim školama, a nastavnici tvrde da njoj ne podliježu samo romska djeca. Obrazovanje će zaista imati instrumentalnu ulogu u procesu socijalnog uključivanja Roma kada im se osiguraju iste mogućnosti i prava da uče i napreduju, i kada svako dijete bude imalo pristup kvalitetnom obrazovanju. Vrlo zanimljivu opasku dala je jedna nastavnica koja smatra da su romska djeca diskriminirana jer im se ona "ne može obratiti na romskom jeziku" a jezik našeg govornog područja ne govore. Ovo uistinu jeste jedan od oblika diskriminacije, jer je pohađanje nastave na maternjem jeziku zakonski zagarantovano.

Radim sa romskom djecom. Mislim da je diskriminacija što ne mogu uspostaviti komunikaciju sa romskim učenicima, jer ne govorim romski jezik. Mislim da je nužno obezbijediti romskog asistenta. (nastavnica)

U većini škola koje smo obuhvatili uzorkom, romska djece ne govore romski jezik ili, ako ga poznaju, ne žele ga govoriti u školskom okruženju, najčešće iz straha da će im se druga djeca rugati. Ovo je jedan od veoma važnih indikatora asimilacije Roma, posebno kada imamo u vidu da škole ne poduzimaju značajnije mjere da se on prevaziđe. Nastavnica jedne škole koja je pohađala kurs romskog jezika navela je značajno pozitivno iskustvo:

Kada u odjeljenju dobijem novog romskog učenika, najprije mu se obratim sa nekoliko riječi na romskom jeziku. Time otvorim njihova srca i steknem povjerenje koje mi je jako važno u radu sa djecom. (nastavnica)

Kada je riječ o jezičkoj diskriminaciji, nužno je napomenuti da se niti u jednoj školi (obuhvaćenoj uzorkom) procjena zrelosti romskog djeteta za polazak u školu ne odvija na romskom jeziku čak i kada ga djeca govore, niti je obezbijeđen prevodilac koji bi posredovao u tom procesu komunikacije.

Drugi indikator asimilacije Roma odnosi se na izjašnjavanje po nacionalnom osnovu prilikom upisa u školu, i tendenciju da se (pojedini) Romi izjašnjavaju kao neopredijeljeni ili biraju pripadnost jednom od tri konstitutivna naroda u BiH.

Prihvaćenost romske djece u osnovnim školama KS je različita, iako postoji određeni trend povećanja razumijevanja i međusobnog poštivanja. Naime, u školama u čijoj blizini se nalaze veća romska naselja, npr. OŠ "Avdo Smilović" i OŠ "Hilmi ef. Šarić", romska djeca spadaju u red domicilnog stanovništva i ne postoje značajniji slučajevi odbijanja među djecom. U prilog ovome stoje i kvantitativni pokazatelji koji ukazuju na vrlo nisku socijalnu distancu među djecom u školama koje pohađa veći broj romske djece. Nastavnici, uglavnom, navode da nisu uočena grupiranja djece prema nacionalnoj pripadnosti te da "klike" formiraju uglavnom prema interesovanjima ili nivou znanja. Neki nastavnici su naveli da se uglavnom etiketiraju manje uspješni učenici, koji su češće socijalno izolovani.

Djeca se izdvajaju upravo zbog zajedničkih interesovanja, znanja, iskustva, a ne zbog nacionalne pripadnosti. (direktor)

Međutim, u jednoj prigradskoj školi nastavnica je prepoznala odvajanje romskih učenika od ostatka grupe naročito u neformalnim situacijama poput priprema za obilježavanje dana škole, proslavu Nove godine i sl. Smatra da se grupiraju na taj način jer ne osjećaju pripadnost unutar odjeljenja:

Oni se izdvajaju, iako ih niko eksplicitno ne izbacuje iz grupe, ali ne osjećaju ni prihvaćenost.

Nastavnici navode da je jedna od ključnih prepreka za prihvatanje romske djece od strane vršnjaka lična higijena. U slučaju kada romska djeca dolaze neuredna, zapuštena i prljava, ostali učenici izbjegavaju bilo kakav kontakt. Imajući u vidu da je neriješeno stambeno pitanje i život u vrlo nehygienjskim uvjetima nerijetko problem romske populacije, pojedine škole svoj prostor stavljaju na raspolaganje romskim obiteljima (vikendom) kako bi mogli koristiti mokri čvor i pripremiti djecu za dolazak u školu (okupati ih, oprati stvari i sl.).

Prema mišljenju i izjavama nastavnika/ca, pedagog(ic)a i direktor(ic)a škola, djeca su uglavnom spremna na prihvatanje različitosti, i razumiju potrebe drugih i drugačijih. Tvrde da djeca pokazuju i visok nivo tolerancije u odnosu na vrijeme koje nastavnik posvećuje bilo romskom učeniku, djetetu s teškoćom u razvoju ili nekom drugom učeniku sa kojim rad zahtijeva individualni program, pomažu učeniku u kolicima da se kreće kroz školske hodnike, pozovu nastavnika kada učenica dobije napad epilepsije a niko od odraslih nije prisutan i sl. Navode da se učenici, naročito nižih razreda osnovne škole, međusobno uglavnom ne etiketiraju po bilo kojem osnovu, što ukazuje na to da se negativni

stavovi i predrasude razvijaju postepeno i da ovise o okruženju u kojem djeca odrastaju i žive. Stoga je izuzetno značajno kroz različite aktivnosti sa djecom kontinuirano promovirati interkulturalizam i međusobno uvažavanje. Sa tim se slaže i direktorice jedne od škola, koja navodi:

U našoj Školi se obilježava svaki praznik. Na priredbama se recitiraju pjesme na različitim jezicima a tu su i postavke obilježavanja praznika. Realiziramo projekte i svaki od njih nužno mora imati interkulturalni aspekt. Pedagogica i ja smo prošli edukaciju za interkulturalni odgoj a potom smo to počeli promovirati u školi i uključivati svo nastavno osoblje. Jedna od tema na Naučno-nastavnom vijeću je uvijek interkulturalizam. (direktorica)

Sve škole uključene u ovo istraživanje već su ranije bile uključene u različite projekte kojima se promovira različitost i interkulturalizam, što znatno utiče i na školsku kulturu i klimu. Prepoznata su nastojanja nastavnog osoblja da upravo iz pozitivnih projektnih iskustava crpe ideje i mogućnosti za unapređivanje odgojno-obrazovne prakse. U jednoj školi se, naprimjer, svake godine realizira bazar na kojem 17 odjeljenja škole dobije zadatak da predstave jednu od navedenih priznatih nacionalnih manjina u BiH. U tom procesu, oni se najprije upoznaju sa različitom kulturom, tradicijom i običajima a potom ih na kreativan način predstave na bazaru (tradicionalna jela, muzika, književna djela i sl.).

Sa ovim i sličnim aktivnostima nužno je početi već od prvog razreda osnovne škole, istakla je direktorica škole.

Mnogo ranije je bilo slučajeva izrugivanja djece međusobno, odbijanja roditelja da njihova djeca ostvaruju kontakt sa djecom koja su drugačija. Međutim, mnogobrojne aktivnosti koje provodimo, uključujući i vlastita usavršavanja, ali i rad sa roditeljima i djecom, doprinijeli su da naša školska kultura odiše razumijevanjem. Sa djecom počnemo raditi već od prvog razreda. (direktorica)

Ipak, u nekim školama nastavnici su naveli da etiketiranje učenici vrše na osnovu materijalnog odnosno socio-ekonomskog statusa. Ova pojava je izraženija u gradskim sredinama, a manje u prigradskim školama u kojima nema značajnijih razlika kada je riječ o socio-ekonomskom i obrazovnom statusu. Tako pedagogica jedne ruralne škole navodi:

Djeca se ne etiketiraju u odnosu na materijalni status, jer su svi isti. Ovdje su uglavnom djeca nezaposlenih roditelja, obitelji u kojima samo jedan član radi i druge obitelji u stanju socijalne potrebe. Djeca ovdje ne nose markiranu odjeću, čak ni ne znaju šta je to. I mi, nastavnici imajući to u vidu, nastojimo im pokazati da i polovna odjeća (koju dobiju ili kupe) može biti vrlo lijepa, a najvažnije je da je uredna i čista. (pedagogica)

U gradskim školama, pak, ova pojava se manifestuje kroz prihvatanje učenika u određenu grupu ukoliko je približno istog staleža. U jednoj školi su dječaka poderanih tena zadirkivali i nazivali pogrđnim imenima. Prepoznavši to, uprava Škole je pribavila sredstva i obezbijedili su učeniku novu obuću. Ovakve akcije pomoći su prisutne u svim školama. Naime, neovisno radi li se romskoj djeci, djeci samohranih ili nezaposlenih roditelja i dr., zapažena su nastojanja da se obezbijedi fond iz kojeg bi se zadovoljavale potrebe socijalno ugrožene djece. Pohvalna je i spremnost roditelja da učestvuju u pribavljanju sredstava za tu namjenu. Škole su problem etiketiranja na osnovu odjeće koju učenici nose u većini slučajeva pokušale riješiti uvođenjem školske uniforme kako za učenike tako i za osoblje škole. Na ovaj način, smatraju, razlike socio-ekonomskog porijekla nisu toliko uočljive. Ipak, ostaje pitanje da li je rješenje problema u prikrivanju nečijeg statusa, ili u promoviranju drugačijih vrijednosti i stvaranju okruženja u kojem je izrugivanje i ponižavanje neprihvatljivo.

Grupe među učenicima se ponekad i spontano formiraju jer oni koji se ne osjećaju jednakim, sami se isključuju. Interesovanja i hobiji djece višeg socio-ekonomskog statusa su također raznovrsnija i učestalija jer im takve aktivnosti roditelji mogu priuštiti.

Možemo reći da su primjeri selekcije i etiketiranja, prema navodima nastavnika/ca i pedagog(ic)a, prisutni uglavnom u višim razredima osnovne škole i to u periodu od V do VII razreda. U tom periodu pogrdna imena odnose se uglavnom na fizički izgled.

Pubertet je buran period kada je djeci najvažniji fizički izgled i pripadnost određenoj grupi unutar škole. Može se čuti da si međusobno daju uvredljive nadimke poput "Klempe", "Debeli", "Nosati" i sl. Međutim, to smatramo normalnom razvojnom fazom, iako reagujemo i na takve verbalne ispade. Nastojimo realizirati aktivnosti kojima to predupređujemo ali i suzbijamo. (direktor škole)

Kasnije, navode oni, djeca su nešto zrelija i počinju razumijevati potrebe drugih, ali i međusobne razlike uvjetovane mnogim faktorima. Ipak, posmatranje ovih pojava kao "normalne razvojne faze" nije prihvatljivo. Djeca u ovom uzrastu, više nego ikada, trebaju podršku vršnjaka i osjećaj da pripadaju, pa je neophodno raditi mnogo više na razvoju socijalnih kompetencija i izgradnji vrijednosti uzajamnog poštovanja i uvažavanja.

Prosvjetni radnici prepoznaju i druge forme diskriminacije, poput segregacije. Pedagog jedne od škola upozorava na takve primjere u školama u Bosni i Hercegovini:

Diskriminacija je prisutna u vidu "dvije škole pod jednim krovom", škole postaju jednonacionalne... Toga nema u ovoj školi ali postoji nešto drugo, postoje predrasude koje onemogućavaju npr. odlazak na ekskurziju u Banja Luku, ili posjetu škola Istočnog Mostara Zapadnom i obrnuto itd. To je prepreka suživotu kojeg smo mi ranije poznavali. (pedagog)

Ove riječi jasno upućuju da je potrebno mijenjati stavove i graditi most povjerenja među narodima Bosne i Hercegovine. Dakle, djelovati na promociji interkulturalizma u široj društvenoj zajednici. S obzirom na ulogu škole u razvoju jednog društva, smatramo da bi edukacija nastavnika, ali i roditelja mogla doprinijeti jačanju socijalne kohezije i promoviranju vrijednosti društvene pravde.

7.5. Romi o diskriminaciji u osnovnim školama

Cjelovitu sliku o zastupljenosti diskriminacije u školama moguće je predstaviti samo ukoliko uvažimo i iskustva onih koji se uključuju i u čije ime se provode različite antidiskriminirajuće aktivnosti. Podaci koji slijede prikupljeni su u preliminarnim razgovorima sa roditeljima Romima i predstavnicima škola a predstavljaju konkretne primjere iz odgojno-obrazovne prakse.

Jedan od primjera direktne diskriminacije odnosi se na onemogućavanje upisa romskog djeteta u školu koja se nalazi blizu mjesta stanovanja. Zapravo se radi o dvije područne škole koje su odbile prijem djeteta navodeći neurednost i higijensku zapuštenost kao razlog. Pri tome su škole zanemarile najprije zakonsku obavezu da prime dijete neovisno o izgledu, nacionalnoj pripadnosti ili socio-ekonomskom statusu, a potom nisu iskazale razumijevanje vrlo loših uvjeta u kojima dijete živi. Naime, to je romska obitelj sa većim brojem djece koja živi u trošnoj, napuštenoj i ruševnoj kući bez infrastrukture, boreći se za opstanak. Za ovaj slučaj ne bi se znalo ni čulo da jedna od sarajevskih škola nije

reagirala i omogućila upis djeteta a potom obavijestila i predstavnike romskog nevladinog udruženja. Romsko dijete je, dakle, upisano, ali u školu koja ga je "htjela" primiti i školu koja je znatno udaljenija od njegove kuće što sobom nosi dodatne poteškoće u pitanju redovnog dolaska. Ne možemo a da se ne zapitamo kako direktno kršenje prava na obrazovanje može proći (skoro) nezapaženo i pri tome bez sankcija i pozivanja na odgovornost. Iz navedenog je jasno da ni Romi ne poznaju vlastita prava pa se stoga i ne bore, što je, smatramo, posljedica stoljetne opresije od strane većinske populacije.

Zanimljiv primjer diskriminacije koja se odnosi na (ne)stvaranje uvjeta za optimalan razvoj i napredak svakog djeteta u skladu sa njegovim potrebama i sposobnostima javio se u prigradskoj školi koja učestvuje u realizaciji projekta "Instruktivna nastava za romsku djecu". Svrha projekta je omogućiti romskoj djeci koja sporije napreduju dopunske časove iz predmeta Bosanski jezik i Matematika. Međutim, pri odabiru djece jedini kriterij je bio nacionalna pripadnost, što je uzrokovalo da su projektom obuhvaćena i djeca sa odličnim uspjehom. Ovim primjerom ilustriramo površno razumijevanje inkluzivog obrazovanja, ali i stereotipno ponašanje nastavnika prema pripadnicima romske populacije.

U jednoj od centralnih škola u Sarajevu brat i sestra kontinuirano su zlostavljali romskog učenika degradirajućim postupcima tjerajući ga da jede hranu iz kontejnera za smeće, psovanjem i sl. Dječak se obraćao nastavniku za pomoć, ali ju nije dobio. Stoga je, u jednoj od mnogobrojnih uznemiravajućih situacija, odlučio fizički se sam odbraniti. Međutim, obračun je rezultirao premještanjem romskog učenika u drugu školu iako je, prema navodima pedagogice, uvijek imao primjerno vladanje i dobre ocjene. Pritisak na školu izvršen je od strane roditelja većinske populacije na inicijativu majke učenika koji je "pretučen" a koja je i sama nastavnica u drugoj školi. Evidentno je da je diskriminacija prisutna i među samim učenicima, ali je još zabrinjavajuća informacija da je podržavaju roditelji i škola.

O nezavidnom položaju romskih učenika i stalnoj potrebi za dokazivanjem svjedoči i Romkinja koja je danas uspješna poslovna žena: *Uvijek sam se morala dvostruko više truditi kako bih pokazala da vrijedim i da mogu postići dobre rezultate kao i sva druga djeca. Naš put ka uspjehu je mukotrpan toliko da samo rijetki istraju. Naravno, govorim o Romima koji se ne odriču vlastitog identiteta.*

Pozitivna diskriminacija kojom se omogućava prelazak romskog učenika iz razreda u razred a da pri tome nije savladao osnove čitanja i pisanja ima nesagledive posljedice ne samo na individualnom nivou već i po cijelu romsku zajednicu. Ako govorimo o obrazovanju kao instrumentu za poboljšanje socio-ekonomskog statusa Roma, kako onda (ne)obrazovan Rom koji je završio osnovnu, a potom i srednju školu, bez stečenih znanja i kompetencija može biti konkurentan na tržištu rada, zaposliti se i time prevazići siromaštvo?!

Pravilna pedagoška motivacija i stvaranje poticajnog okruženja za učenje značajni su uvjeti za uspješno ostvarivanje odgojno-obrazovnog rada. Neki nastavnici i pedagozi pod izgovorom "stimulacije" dijele drvene bojice i drugi školski pribor romskoj djeci svaki mjesec očekujući zauzvrat da redovno pohađaju nastavu. Vođeni predrasudom da Romi "uvijek nešto traže" pokušavaju ih privoliti na redovan dolazak, postižući pri tome sasvim suprotan efekat.

U pojedinim školama, u naseljima gdje žive Romi prosječnog životnog standarda, romskim učenicima se spočitava što nose skupe mobitele, odjeću i obuću pitajući se i zapitkujući o porijeklu robe. Nepovjerenje prema pripadnicima romske populacije proističe iz stereotipnog razmišljanja da Romi mogu samo krasti i prositi, ali ne i raditi kako bi stekli određenu imovinu.

Još je mnogo primjera kojima bismo potkrijepili prisustvo diskriminacije u školama. Neki implicitno ukazuju na diskriminaciju a neki eksplicitno; međutim, svaki od njih utiče na dostojanstvo i integritet ličnosti neovisno o nacionalnoj ili nekoj drugoj pripadnosti.

8

8. Zaključci i preporuke

Za provedbu inkluzije Roma potrebno je mnogo više od ispunjavanja formalnopravnih uvjeta. To je pitanje koje zahtijeva strukturalne promjene ne samo u odgojno-obrazovnom sistemu već i u cjelokupnoj društvenoj zajednici. Međutim, govoreći o obrazovanju kao procesu koji omogućava izlazak iz “začaranog kruga” koji, pored neobrazovanja, čine nezaposlenost i siromaštvo, naglašavamo da je najveće napore potrebno uložiti upravo na ovom području.

Stvaranje inkluzivne klime u kojoj je svako dijete dobrodošlo i u kojoj svako pojedinačno razvija vlastite potencijale pri tome uvažavajući različitosti u tempu napredovanja, složenosti savladanih zadataka i dr., kompleksan je posao i zahtijeva potpun angažman i predanost svih uključenih u odgojno-obrazovni proces. Prvi korak u tome jeste prevazilaženje jaza između većinske i romske populacije, koja je evidentna u zauzimanju strana i prebacivanju odgovornosti sa jednih na druge. S jedne strane, evidentna je potreba za dodatnim informiranjem Roma o značaju i ulozi obrazovanja za unapređenje socijalnog i ekonomskog statusa. Međutim, još je važnije kreirati klimu koja će doprinijeti socijalnoj koheziji i prevazilaženje nejednakosti u svim sferama društvenog života i djelovanja.

Prepoznali smo da je školama na području Kantona Sarajevo (a vjerovatno i cijele BiH) potrebno antidiskriminacijsko obrazovanje koje je zapravo svjesna akcija povećanja znanja i vještina koje utiču na stavove kako bi se neutralizirali diskriminacija i predrasudama motivirano nasilje te promicale jednakosti i različitosti.

Važno je napomenuti da se prijedlog aktivnosti koje slijede odnose na školsko ozračje i školsku kulturu, ali ne i na sve systemske promjene koje su nužne kako bi se inkluzija uistinu okončala. Stoga je svrha ponuđenih prijedloga razvoj modela antidiskriminacijskog obrazovanja i promoviranje prednosti njegove primjene u planiranju obrazovanja na svim nivoima.

Aktivnosti koje je potrebno poduzeti:

- Edukacija nastavnika o kvalitetnom inkluzivnom obrazovanju, koje promovira interkulturalizam i vrijednosti pluralnog društva u kojem sva djeca ostvaruju jednaka prava i imaju jednake šanse za razvoj vlastitih potencijala. Edukacija se ne odnosi samo na puko upoznavanje i sticanje znanja o elementima inkluzivnog obrazovanja, već i razvijanje vještina i kompetencija potrebnih za djelovanje na tom području.

- Upoznavanje nastavnika sa fenomenom socijalne isključenosti i njenih dimenzija sa fokusom na romsku nacionalnu manjinu koja podliježe svim njenim rizicima. To je pretpostavka za razumijevanje položaja Roma a potom i djelovanje u pravcu doprinosa socijalnoj inkluziji i borbi za društvenu pravdu.

- Uključivanje primjerenih i provjerenih sadržaja o historiji, kulturi, jeziku i običajima romske nacionalne manjine u obrazovni proces, aktivnosti u školi i zajednici.

- Unapređenje školskih pravilnika i drugih podzakonskih akata koji će oslikavati poštivanje prava svakog djeteta i porodice i jasno opredjeljenje za borbu protiv diskriminacije po bilo kojoj osnovi.

- Izrada antidiskriminacijskog programa za odgojno-obrazovne institucije.

- Razvijanje efikasnijih mehanizama za kontinuirano praćenje efekata obrazovanja za svako dijete i različitih modela inkluzivnog obrazovanja na nivou odjeljenja a potom i škole.
- Razvijanje partnerstva između škole i roditelja, romskih i većinske populacije, sa ciljem donošenja zajedničkih odluka i provođenja aktivnosti koje se tiču unapređenja odgojno-obrazovnog rada.
- Edukacija roditelja većinske populacije i druge forme akcija koje imaju za cilj smanjenje predrasuda i stereotipa prema Romima te unapređenje uzajamnog razumijevanja i uvažavanja.
- Pružanje podrške porodicama i romskoj zajednici o značaju i ulozi obrazovanja u prevazilaženju socijalne isključenosti i poboljšanja socio-ekonomskog statusa.
- Podsticanje romskih roditelja na aktivno učešće u radu škola i stvaranje uvjeta da romska zajednica i porodica budu uključene u upravne odbore i vijeća roditelja.
- Planiranje i organizovanje aktivnosti sa djecom koje će doprinijeti većem uzajamnom uvažavanju, razvoju socijalne kohezije i promoviranju interkulturalnosti.
- Razvijanje antidiskriminacijskog pravilnika za prepoznavanje svih oblika diskriminacije od strane svih aktera uključenih u obrazovni proces.
- Razvijanje mehanizma za praćenje, reagiranje i eventualno sankcioniranje u slučaju pojava oblika diskriminacije po bilo kojoj osnovi. U ovoj aktivnosti bi trebali učestvovati svi uključeni u odgojno-obrazovni proces (direktori, pedagozi, nastavnici, roditelji).

9

9. Literatura

- *Akcioni plan za djecu BiH, 2011–2014*. Dostupno na: http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/djeca_bih/Akcioni%20plan%20za%20odjecu%202011%202014.pdf
- Allport, G. W. (1954): *The nature of prejudice*, Reading, MA: Addison-Wesley
- Bećirević, M. (2007): *Inkluzija romske djece u obrazovanje u BiH: osnovne poteškoće i kako ih prevazići*, Sarajevo, Fond otvoreno društvo BiH
- Booth, T., Nes, K. & Stromstad, M. (2003): *Developing Inclusive Teacher Education*, New York, Routledge Falmer
- *Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment*, Izvještaj br. 25343-BIH, Svjetska banka
- *Dakar Framework for Action, Education for All: Meeting our Collective Commitments*; The World Education Forum, 26-28 April 2000, Dakar, Senegal. Dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001211/121147e.pdf>
- *Declaration of the Decade of Roma Inclusion 2005-2015*. Dostupno na: <http://www.romadecade.org/article/decade-declaration/9240>
- Evropska komisija, Direktive Evropske unije o rasnoj jednakosti, Direktiva 2000/43/EC o primjeni principa jednakog tretmana bez obzira na rasu ili nacionalno porijeklo
- ERRC (2004): *Stigmata: Segregated schooling of Roma in Central and Eastern Europe*
- Hodžić, L. (2010): *Pedagoške implikacije socijalne isključenosti Roma*, neobjavljena magistarska teza, odbranjena 13.10.2010. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu
- Klaić, B. (1987): *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb, Zora
- Kreč, D., Kračfeld, R. i Balaki, I. (1973): *Pojedinac u društvu*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik BiH*, br. 18/03.
- Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju, *Službeni glasnik BiH*, br. 88/07.
- Pašalić-Kreso, A. (2003): *Geneza sazrijevanja ideje inkluzije ili inkluzija u funkciji smanjivanja neravnopravnosti u obrazovanju*, u Zborniku radova: *Inkluzija u školstvu BiH*, Sarajevo, TEPD i Filozofski fakultet u Sarajevu
- *Reforma obrazovanja – Poruka građanima BiH*, 21.12.2002. Dostupno na: http://www.unze.ba/download/ects/Reforma_obrazovanja.pdf
- Save the Children UK (2001): *Uskraćena budućnost?*, Pravo romske djece u BiH na obrazovanje
- Slatina, M. (2003): *Od inkluzije do škole za konfluentno obrazovanje*, u Zborniku radova: *Inkluzija u školstvu BiH*, Sarajevo, TEPD i Filozofski fakultet u Sarajevu
- Slatina, M. (2005): *Od individue do ličnosti – uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*, Zenica, Dom štampe
- *Strategija za rješavanje problema Roma*, Službeni list BiH, god. IX, br. 67, Sarajevo, septembar 2005.

- Strateški pravci razvoja obrazovanja u BiH sa planom implementiranja, 2008–2015, *Službeni glasnik BiH*, br. 30/03. i 42/03.
- *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*; World Conference on Special Needs Education: Access and quality; Salamanca, Spain, 10 June 1994. Dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000984/098427eo.pdf>
- Udruženje Kali Sara – Romski informativni centar: www.bhric.ba
- Ujedinjeni narodi (1989): *Konvencija o pravima djeteta*. Dostupno na: <http://www.staraskola-mpek.edu.rs/inkluzija%20files/Konvencija%20o%20pravima%20djeteta.pdf>
- Ujedinjeni narodi (1969): *Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije*. Dostupno na: <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BRacialdiscrimination.pdf>
- Ujedinjeni narodi (1966): *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*. Dostupno na: <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BIntCovEcSocCulRights.pdf>
- UN Komisija za ljudska prava, Preliminarni izvještaj specijalne izvjestiteljice o pravu na obrazovanje, Katarine Tomaševski, prihvaćen u skladu s rezolucijom Komisije za ljudska prava 1998/33, E/CN.4/1999/4913, Januar 1999.
- UNICEF BiH (2011): *Nepohađanje i napuštanje obrazovanja*: Studija formirana na osnovu istraživanja djece i mladih koji ne upisuju i koji napuštaju osnovnu i srednju školu. Dostupno na: http://www.unicef.org/bih/ba/Dropout_BHS-1.pdf
- United Nations. *The Universal Declaration of Human Rights*. Dostupno na: <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>.
- *Ustav Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, OHR. Dostupno na: http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf
- Vijeće Evrope (1998): *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina*. Dostupno na: http://www.crnakutija.babe.hr/attach/_o/okvirna_konvencija_za_zastitu_nacionalnih_manjina.pdf
- Vujaklija, (1991): *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd, Prosveta
- *World Declaration on Education For All: Meeting Basic Learning Needs*; World Conference on Education for All, Jomtein, Thailand, March 1990. Dostupno na: <http://www.un-documents.net/jomtien.htm>
- Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni glasnik BiH*, br. 59/09.
- Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, *Službeni glasnik BiH*, br. 12/03. i 76/05.

